

ԱՐՁԱԳԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՈՒ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՒՐԱԿԵ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հինգ րուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐՁԱԳԱՆԿ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք գիմում են՝ Тифлисъ. Редакция „Ардаганк“.

Առանձին համարները 10 Կ.

Յայտարարութիւնների բառին 2 Կ.

Ներկայ 1884 թուականին

„ԱՐՁԱԳԱՆԿ“

ԶԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ

ՄԻԵՒՆՈՅՆ ԴԻՐՔՈՎ ԵՒ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

I. Տեղեկութիւններ կառավարութեան գործողութիւնների և օրէնսդրական միջոցների մասին:—II. Առաջնորդող յօդուածներ հասարակական կեանքի նշանաւոր հարցերի վերաբերութեամբ:—III. Թղթակցութիւններ հայաբնակ տեղերից, ընդհանուր տեսութիւն հայ և օտար լրագրների տեղեկութիւններ և կարծիքների:—IV. Տնտեսական և առևտրական հարցերի քննադատութիւն:—V. Յօդուածներ ժողովրդական կրթութեան վերաբերութեամբ:—VI. Արտաքին տեսութիւն, յօդուածներ և տեղեկութիւններ արտասահմանեան հասարակական և քաղաքական նշանաւոր անցքերի մասին:—VII. Կրիտիկա և մատենախօսութիւն:—VIII. Ֆէլիէտոն:—IX. Խառն լուրեր:—X. Յայտարարութիւններ:

Տարեկան բաժանորդագրինն է 5 ր.

Կէս տարուանը 3 ր.

Թիֆլիսում ստորագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը և «Կենտրոնական գրավաճառանոցում»:

Օտարաքաղաքացիք գիմում են՝ Тифлисъ въ Редакцію „Ардаганк“.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Բայկանեան ազգերի գերը եւրոպական ներդաշնակութեան մէջ:—Ներքին Տեսութիւն: Նամակ Մոսկվայից: Հայ մշակների ժողովը: Ներսէս V հոգեհանգիտը: Վարդանանց աօնը: Հայ եպիսկոպոսները Թիւրքիայում: 1866-ի պատգամաւորները: Հնդկաստանի ընակաց թիւը: Ղարաբաղի թէմի պատգամաւոր: Գորուայ ներկայացուցիչ: Կ. Պօլսի ընդարձակ օրացոյցը: Պատգամաւորներ:—ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ: Ներսէս Պատրիարքի այցելութիւնը: Տաւեանի ժամանակաւոր նախարարութիւնը:—Ֆէլիէտոն: Տիկին և նախկին:—ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԲԱԼԿԱՆԵԱՆ ԱԶԳԵՐԻ ԴԵՐԸ

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ

Սորանից հարկւր տարի առաջ եւրոպական հզօր տէրութիւններին բալկանեան ազգերի գոյութիւնն անգամ կարծես թէ յատնի չէր. այս վերջինները դեռ թե գարուց սկսած մտնելով օսմանեան կայսերութեան տիրապետութեան ներքո՛ չէին կարող ի հարկէ ինքնուրոյն քաղաքական ձգտումներ ունենալ, թէպէտ և օսմանեան իշխանութիւնը այնքան անզօր էր որ չէր կարող մահմեդական քաղաքակրթութիւնը պատուաստել իրան հպատակ ազգերի հասարակական գաղափարներին և ընկերական կազմակերպութեանը: Օսմանցիների նոյն իսկ քաղաքական կարգերն անզօր էին մի որևիցէ ներքին կապ ստեղծել հպատակ ազգերի և տիրապետող տարրի մէջ, որ այսպիսով գոնէ կարելի լինէր պետական կազմակերպութեան ամբողջութիւնը պահպանել: Այս հասարակական կրթիչ տարրերի չը գոյութեան և քաղաքական կարգերի անզօրութեան շնորհիւ է գըլխաւորապէս որ բալկանեան ազգերը կարողացել են պաշտպանել իրանց հին ազգային ինքնուրոյնութեան հետ-

քերը օսմանեան իշխանութեան ներքոյ, և այսօր շնորհիւ արտաքին բարեյաջող պայմանների անկախ քաղաքական կեանք են վայելում:

Չորս հարիւր տարի շարունակ տաճկական լուծը կրելուց յետոյ, անցեալ դարու վերջերից Բալկանեան ազգերի մէջ մի շարժողութիւն է սկսվում որ ձգտում է ժողովրդին բարոյական մեղմելութիւնից հանել, զարթեցնելով նորա մէջ ազգային ինքնաճանաչութեան գագաթնաւանդը, ձգտում է ազգային կրթութեան միջնորդութեամբ վերականգնել դարերից ի վեր մոռացութեան տուած ազգային աւանդութիւնները: Այսպիսով սկսվում է ազգային գրականութեան տարրերի երևան գալը որ ընդհանուր բարոյական և հասարակական վերածնութեանը զարկ տուող ոյժերից մէկն է:

Ինչոր վերաբերում է սլաւոնական ազգերի քաղաքական վերածնութեանը, այսինքն ազգերի փոքր-աւ-փոքր օսմանեան լծից ազատուելուն և ի վերջոյ պետական անկախութեան հասնելուն,—այս հարցի լուծման նպաստող ոյժերից ամենահզօրն էր ռուսաց կայսերական քաղաքականութիւնը, որ զեռ Մեծն Կատարինէի ժամանակահատից սկսել էր զբաղուել Բալկանեան ազգերի վիճակով: Ռուսաց հզօր կառավարութիւնը միջամտում էր տաճկահայտակ սլաւոնական ազգերի գործերում ամէն անգամ՝ երբ յարմար զէպք էր պատահում սորա համար: Ամէն անգամ երբ «արեւելեան խնդիրը» միջազգային քաղաքականութեան առարկայ էր դառնում, Ռուսաստանն աշխատում էր մի բան խել օսմանեան կայսերութիւնից յօգուտ սլաւոնական ազգերի: Այսպիսով էր որ այսօր Ռումանիան, Սերբիան, Չեռնօգօրեան և Բօլգարեան քաղաքական անկախութիւն են վայելում:

Եւրոպան, մասնաւորապէս գերմանացիք՝ մի առանձին տեսակ կասկածանքով են վերաբերվում ռուսաց այս ազատարար քաղաքականութեանը, համոզուած լինելով որ Ռուսաստանը իւր առանձին հաշիւներն ունի որ աշխատում է Բալկանեան ազգերի համակրութիւնը իւր կողմը գրաւել: Եւրոպան կասկածում է՝ թէ մի գուցէ Ռուսաստանը ապագայում կարողանայ իւր գերիշխանութեան տակ այնպիսի մի հզօր դաշնակցութիւն հիմնել սլաւոնական ազգերից, որ Եւրոպայի ընդհանուր խաղաղութեանը վտանգ սպառնալիս լինի: Մանաւանդ գերմանացիք երկիւղ են կրում այս տեսակ սլաւոնական ազգերի միութիւնից, որ կրում է պանսլաւիզմի անունը:

Ներկայ դարու երեսնական և քառասնական թուականներումն էր որ եւրոպական մամուլը սկսեց խօսել պանսլաւիզմի վերայ, իբրև մի քաղաքական տէօրիայի մասին, որ իրան նպատակ է դրել սլաւոնական ազգերի քաղաքական միութիւնը ապագայում: Այսնոր երևոյթը սպառնում էր Եւրոպային քաղաքական յեղափոխու-

թիւնով, որ Եւրոպայի ամբողջ քարտէզն ընդունակ էր տակն ու վերայ անելու... Այսպիսի ենթադրութեանց միակ պատճառն այն էր որ սլաւոնական ազգերի մէջ վերածնութեան գաղափարի պրոպագանդան իւր երեւակայական յոյսերն և ձգտումները չափազանցել էր: Առանց գործունէութեան և աւանց քաղաքական կեանք վարելու անկարելի էր իսկապէս ազգային գաղափարն իրագործել, և սլաւոն ազգասէրներին մնում էր օգային ամրոցներ շինել, թողնելով բոլոր յոյսերը անյայտ ապագային: Պանսլաւիզմը իւր այս շրջանում աւելի ազգասիրական բանաստեղծութեան պտուղ էր, քան թէ մի որոշ քաղաքական գաղափար բովանդակող ուսմունք, ուրեմն և ոչ մի նոր յեղափոխական շարժումն չէր կարող սպառնալ քաղաքական աշխարհին: Բալկանեան ազգերի ողորմելի քաղաքական վիճակը չէր կարող առ ժամանակ կասկածի կամ երկիւղի նիւթ տալ պանսլաւիզմի թշնամիներին, քանի որ այդ ազգերը մինչև վերջին ժամանակներս գտնվում էին տաճկական իշխանութեան տակ: Բայց հին հարցը նորից երևան եկաւ վերջին արեւելեան պատերազմից յետոյ, երբ Աւստրիան իւր նոր «արեւելեան» քաղաքականութիւնով սկսեց գործել Բալկանեան թերակղզու վերայ: Գերմանական մամուլը բացարձակապէս պահանջում է որ աւստրիական քաղաքականութիւնը պանսլաւիզմի առաջն առնէ:

Եւրոպական ներդաշնակութեան արդի ղեկավարը վաղօրօք ասպարէզ էր պատրաստել Աւստրիայի համար «Արեւելքում», որ սա ձեռք վերցնի գերմանական աշխարհից և զբաղուի սլաւոնական աշխարհով: Իշխան Բիսմարկը վաղուց արգէն կազմել էր նաև այն նախագիծը, որին պէտք է հետևի աւստրո-հունգարական կառավարութիւնը Բալկանեան թերակղզու վերայ, մասնաւորապէս և պանսլաւիզմի նկատմամբ: Աւստրիան կարծես թէ այդ բարձրից թելադրած զբաղմունքը և քաղաքական «շահը» սկսել է իւրացնել, և գուցէ հեռու չէ այն ժամանակը երբ Աւստրիական կայսերութիւնը կը դառնայ զուտ սլաւոնական պետութիւն... Բայց արդեօք ի՞նչ միջոցներ ունի Աւստրիան իւր նոր քաղաքականութեանը հետեւելու համար: Ի՞նչ կերպ պէտք է գործէ աւստրիական կառավարութիւնը բալկանեան «անկախ» պետութիւնների հանդէպ, որպէս զի կարողանայ նոցա քաշել իւր ազդեցութեան տակ և այսպիսով իրագործել իւր «արեւելեան» քաղաքականութեան նախագիծը: Այս հարցերին պատասխանում է Բալկանեան պետութիւնների արդի միջազգային դրութիւնը, որից օգտուելը մնում է Հաբսբուրգների քաղաքական հմտութեանը:

Աւստրիայի համար ամենայաջող դիրք է բռնել Սերբիան, որ թէ տնտեսականապէս և թէ քաղաքականապէս միանգամայն առաջինի ազդեցութեան տակ է գրտնվում: Սերբիայի աշխարհագրական դիրքը ստիպում է նորան իւր բոլոր արտագրութիւնները (հաց և անասուն):

աւստրիական վաճառանոցները տանել, որովհետեւ ուրիշ երկիրներէ հետ անմիջապէս յարաբերութիւններ չէ կարող հիմնել: Այսպիսով Սերբիայի երկաթուղիների գլխաւոր գծերը ուղղուած է դէպի Աւստրիա: Նոյն իսկ երկաթուղիների շինութիւնը և նոցա կառավարելը յանձնուած է աւստրիական փողատէրերին (Leonderbenk), որ առանց տնտեսական ճնշման չէ կարող լինել երկրի համար:

Սերբիայի թագաւորը բացարձակապէս յայտնում է իւր համակրութիւնը դէպի Աւստրիան: Այսպէս՝ սա առանց տատանման հեռացրեց Սերբիայի մետրոպոլիտ Միքայէլին իւր պաշտօնից և սկսեց մի շարք հալածանքների նոցա դէմ որոնք միտրոպոլիտի հետ միասին աւելի համակրութիւն էին ցոյց տալիս Ռուսաստանին, քան թէ Աւստրիային: Կառավարութեան դէկն այսօր էլ աւստրիական կուսակցութեան ձեռին է (1880 թուի հոկտեմբերից): Միլան թագաւորը իւր ճանապարհորդութեան ժամանակ (1882 թուի ամառը) անձամբ նախատում էր նոցա որոնք հակառակ կուսակցութեանն են պատկանում:

Ձեռնոգորիայի տնտեսական վիճակը նոյնն է Աւստրիայի վերաբերութեամբ, ինչոր Սերբիայինն է, իսկ քաղաքական դրութիւնը անհամեմատ աւելի վատ է այժմ, քան թէ Բերլինի վեհաժողովից առաջ: Այս վերջինի որոշմամբ Ձեռնոգորիան Ադրիատիկ ծովի վերայ ստացաւ Անտիվարի նաւահանգիստը, բայց զինուորական նաւ կամ նաւատորմի ունենալու իրաւունք չունի Ձեռնոգորիան: Բացի այս Ձեռնոգորիային պատկանեալ ծովեզրի վերայ ոստիկանական հսկողութիւնը պատկանում է Աւստրիային, ինչպէս և նոր պետութիւնը պարտաւորապէս պէտք է ընդունէ Աւստրո-հունգարական ծովային օրէնքները: Այսպիսով վերջին արեւելեան պատերազմից առաջ իրօք անկախութիւն վայելող Ձեռնոգորիան, Բերլինի դաշնագրութեան շնորհիւ մտնում է Աւստրիայի «հովանաւորութեան» տակ:

Այս երկու պետութիւններից աւելի նշանաւոր է Ռումանեան՝ թէ երկրի մեծութեամբ և թէ քաղաքական դրութեամբ: Թէպէտ սա ևս սահմանակից է Աւստրիային, ինչպէս Սերբիան և Ձեռնոգորեան, բայց Ռումանիայի աշխարհագրական դիրքը իւր Դանուբ գետով և Սև ծովով միանգամայն ապահովում է սորան Աւստրիայի՝ թէ տնտեսական և թէ քաղաքական ճնշումից: Աւստրիան լաւ հասկանում է որ Ռումանիային տնտեսականապէս տիրելու համար հարկաւոր է որ ինքը Դանուբ գետի վերայ իշխէ, հարկաւոր է որ այս առևտրական մեծ ճանապարհը դէպի Սև ծովը առնէ իւր հսկողութեան տակ: Աւստրիայի այս տեսակ ձգտումները ակներև տեսնուեցան անցեալ տարի Լոնդոնում հաւաքուած դեսպանաժողովում, որ գումարուել էր այսպէս անուանեալ Դանուբի հարցը վճռելու համար: Դեռ Փարիզի դաշնագ-

րութեան (1856) զօրութեամբ Դանուբի ներքին հոսանքը միջազգային հսկողութեան էր ենթարկուած: Բերլինի դաշնագրութիւնն էլ Դանուբի միջին հոսանքը յանձնեց եւրոպական տէրութեանց հսկողութեանը, առաջարկելով եւրոպական պետութիւնների ներկայացուցիչներից կազմած մասնաժողովին կանոններ մշակել թէ նաւազնացութեան համար և թէ ոստիկանական հսկողութեան համար գետի վերայ: Եւրոպական մասնաժողովն ուղեցաւ մի մշտական մասնաժողով կազմել գետափնեայ տէրութիւնների ներկայացուցիչներից և յանձնել նորան Դանուբի վերայ հսկողութեան գործը: Աւստրիան պահանջում էր որ այդ մշտական մասնաժողովում նախագահութիւնը իրան յանձնուէր, այն ինչ Ռումանիան բողոքեց այդպիսի պահանջի դէմ, յայտնելով իւր կողմից որ Աւստրիան այդ մասնաժողովում ձայն անգամ չը պէտք է ունենայ, քանի որ Դանուբի միջին հոսանքը պատկանում է Ռումանիային, Սերբիային և Բուլղարիային միմիայն, աւելացնելով սորա վերայ որ եթէ Լոնդոնի դեսպանաժողովը չը լարգէ Ռումանիայի այս իրաւացի պահանջը, այն ժամանակ այս վերջինն էլ իրա համար պարտաւորեալ չի համարի դեսպանաժողովի վճիռը:

Դանուբի հարցը վերջնականապէս կը վճռուի ի հարկէ իշխան Բիսմարկի որոշման համեմատ, որ առաջնորդում է եւրոպական ներդաշնակութեան մէջ այս տեսակ հարցերում. թէ Ռուսաստանի և թէ Ֆրանսիայի ներկայացուցիչները դեսպանաժողովում պաշտպանում են Աւստրիայի շահերը, մէկ կողմ թողնելով այս կամ այն անգոր բողոքը: Ինչպէս որ Բերլինի վեհաժողովը ձգտում էր Աւստրիայի տիրապետութիւնը հաստատել Բալկանեան թերակղզու վերայ, այնպէս էլ ներկայ Լոնդոնի դեսպանաժողովը ձգտում է այդ տիրապետութիւնը հաստատել թերակղզու գլխաւոր գետի վերայ, որ իւր վրտակներն առնում է Սերբիայից, Բուլղարիայից և Ռումանիայից:

Յ. Տ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՎԱՅԻՅ

Փետր. 9-ին 1884 թ.

Փետրուարի հինգը խորհրդաւոր օր էր Մոսկովայի հայ հասարակութեան համար, դա էր—մեր առաքելաշնորհ Լուսաւորի աթոռին արժանի յաջորդի ընտրութեան օրն: Մի շաբաթ դորանից առաջ՝ տեղւոյս աւագ քահանայ Ստրեննիանցը արդէն ծանուցումն էր արել եկե-

Նրանք խաղաղութիւնը դարձեալ տիրեց զաշխարհին, նախագահը առաջարկեց ժողովին բնաւ իւր միջոց մի երեսփոխան Նոր-Նախիջևան տղարկելու համար, որպէս զի նորա բերանով հաղորդել աշխարհի քաղաքագլխին Մուսկովի մեր ազգայնոց ընտրելու անունը: Անմիջապէս խօսք առաւ պ. Քանանեանցը և ուրեք մի առ մի բացատրել աշխարհապաշտութիւնները, որ ունենալու է մի երեսփոխան կամ պատգամաւորը. դա, չարդելի պարոնի կարծիքով, պիտի լինի փոքր ի շատե՛ղ արգասացած անձն, վարժ Հայոց լեզուին և անգլիական ազգային գործերին. նորա սեպուհ պարտաւանութիւնները, միևնույն է արքայութեամբ կատարել իւր ստանձնած յանձնարարութիւնը, այսինքն, առանց իւր կարծիքը կամ համոզմունքը մէջ բերելու, անպայման ու հաստատելով թարգման հանգիստնալ Մոսկովայի հայ հասարակութեան քաղաքագլխին առաջարկը հայրէք է, եթէ Նախիջևանցի մեր ազգայնիքը երանց կողմից ևս նորան ընտրեն երեսփոխան զէպ Էջմիածին ուղարկելու դիտարկութեամբ, անկասկած, այդ զէպը միայն նորա իրաւունքը կընդարձակուի Նոյն մտքով խօսեց նաև Մոսկովայի Կրպտեալի, Համալսարանի պրոֆեսոր իրաւագէտ պ. Ներսիսեանցը: Գործնից յետոյ նախագահը կոչեց երկու պարոններ անունները, այն է պ. պ. Շահապեանի և Ներսիսեանցի: Հասարակութիւնը պահանջեց գործը վճռել գողտիլ քուէարկութեամբ և ահա ձայներն առաւելութեամբ կամ լաւ ևս ասել միաձայն հաւանութեամբ ամենայն ազգայնոց երեսփոխան ընտրելու պ. Ներսիսեանցը: Թէպէտ և մեծարգոյ պրոֆեսորը սկզբում հրաժարուեցաւ երեսփոխանութիւնից, պատճառելով թէ ինքն արքունական ծառայութեան մէջն է, ուրեմն անշարմար է նորան մեկնել Մոսկովայից, սակայն հասարակութիւնը ոտքի ելանելով միաբերան խնդրեց պ. Ներսիսեանցին չարդել հասարակաց ձայնը: Ապա ժողովողի այս անակնկալ ցոյցերով, երեսփոխանը գիտնալով, չարդանք խորհրդէն իւր գլուխը ազգայնոց առաջը, որով չայտնեց իւր պատրաստակամութիւնը ծառայել մեր հասարակութեան կամքին: Մեծ էր հասարակաց ուրախութիւնը, ամենայն օքշտապում էր սեղմել պարոնի ձեռքը ու մտադրեանել նորան իւր առանձին ողջունը ու շնորհակալութիւնը: Զայնապահէ ծախսը հասարակութիւնը պարտաւորուեցաւ ինքն հոգալ Նրա որ կայացած վճիռները արձանագրուեցան, նախագահը առաջարկեց, ներկայ հանգիստականներին ստորագրել այն: Թուղթը, անմիջապէս, յանձնուեցաւ պ. Ներսիս Յ. Ներսիսեանցին, որ մարտի ամսի 25-ին Նոր-Նախիջևան պիտի ժամանէ: Ժամիկ երեքն էր, երբ ժողովուրդը մեկնեցաւ Ա. Ճեմարանից:

Թէև այս ազգային հարցի մէջ ձայներն առաւելութիւնը երկից տաճկաբնակ հայոց կողմն է, սակայն մեր ընտրութիւնը այսինքն Ռուս-Հայոց, թող կըստնանք ըստ ինչի ճաշկա-Հայոց գէտ, որոնք ուղարկ թողած, լուրջ ետեից են վաղում: Մեզ գուցէ Բոսնիոյ ավերից նկատեն թէ սրբազան Ներսիս պատրիարքը գրաւոր կերպով միանգամ ընդ միշտ հրաժարուեցաւ կաթողիկոսութեան կանդիդատ լինելուց: Այսպիսի նկատողութիւն չունէ արժէք չունի մեր աչքում. վասն զի Ներսիս 1 Մեծը, որ, Փաւստոսի Բուղանդացուց վկայութեամբ ինքն ժամանակին յայնմիկ (այսինքն, չորրորդ դարում) էր ի վաղմ գիտութեան ի գործակալութեան, սիրելի ահեհա պէտ արքային Արշակայ, (տէն Փ. Բուգ. Պատմ. Հայոց գպր IV, գլ. III), նոյնպէս հրաժարվում էր հայրապետութիւնից, երբ տեսաւ

թէ ըստը հայ ժողովուրդը, եշխանները և զօրականք միաբերան աղաղակում էին թէ՛ Ներսիս լիցի մեր հովիւ և թագաւորն առաջ կրկնում էին՝ ոչ ոք լիցի մեր հովիւ, ըստ ի գմանէ. և ոչ ոք նոտի այլ յայնմ թագ, ըստ դա՛, այլ ևս՝ չհամարձակուեցաւ պնդել իւր հրաժարման վերայ: Ինքն Արշակ թագաւորը զոհեց իւր սիրելի սենեկապետ Ներսիսին ազգի կամքին և Ներսիսը՝ Բաւրաց երկրի Կետարի քաղաքում Եւոքրիտ հայրապետից կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ հայոց վերայ: Ազգի կամքը չկատարելը յանցանք է. իսկ Ներսիս վարժապետեանը անընդունակ է մեղանշել իւր հոգևոր զաւակաց գէտ:

Մ. Շախբան:

4. Պոլսից Politische Correspondenz լրագրին հաղորդում են որ հայ մշակները նորերումս մի ժողով կազմելով, վճռել են խմբովին ներկայանալ հայոց ազգային ժողովին նիստը և ոյժով արգելել ժողով մտնելու նորա այն անդամներին որոնք լստաբութիւն են յայտնել ընդունել Ներսիս պատրիարքի հրաժարականը:

Նրեքշաբթի, ամսոյ 14-ին, վաճառ մայր եկեղեցում կատարուեցաւ Ներսիս Վերջանկալիչատակ կաթողիկոսի հոգեհանգիստը: Պատարագէջը թեմակալ առաջնորդը Սրբ. Արքեպիսկոպիտէն էր, որ պարագային չարմար առեւտրաւորութեամբ լուսաբանեց հանգիստականներին անմոռաց հայրապետի գործունէութիւնը և իւր խօսքի վերջում չարգոր կարգաց և յոյս չայտնեց, որ չառաջիկայ ընտրութեանը մեզ կը չաջողուի արժանաւոր չաջորդ ընտրել նորան: Պատարագին ներկայ էր խառն բազմութիւն ժողովողեան:

Հայ հասարակութիւնը (ՍԵ 2/4) Ներսիս պատրիարքի շարժ շինդշաբթի, ամսոյ 16-ին, Գալիսեան հայ-օրիորդական ուսումնարանի վարչութիւնը, ըստ պովորականին, տօնեց Վարդանանց նահատակութեան յիշատակը: Պատարագից յետոյ սրբազան առաջնորդը, հոգեւորականաց գասի հետ դիմեց ուսումնարանի ընդարձակ գաշխիճը, որ լինէր հանգիստականներով: Հոգեւոր բարեմաղթութիւնները եկեղեցում կատարուած լինելով, այդտեղ հանգէսը բացուեցաւ «Տէր կեցո՛ղիկայր» երգով, որ շատ յաջողութեամբ կատարեց ուսումնարանի սանուհեաց երգեցիկ խումբը: Այնուհետև ուսուցիչները երկուսը՝ պ. Պալեան և պ. Գեղամեան ձառեր կարգացին: Պ. Գեղամեանի ձառը թէև չունէր այն հետաքրքրական ձօնութիւնն ու բառազարդութիւնը, բայց բաւական յաջողութեամբ մի ամփոփ զաղափար էր տալիս պատմական անցքի վերաբերութեամբ և, որ գլխաւորն է, ջանք էր անում հանել այդ անցքը այն ներս, սահմանափակ կրօնական շրջանակից, որի մէջ սովորապէս զետեղում են այդ մեծ ազգային եկեղեցական տօնը: Ափսոս միայն, որ պարոն ձառախօսը ինքրիկ այդ կողմը

շատ հարեանցի շօշափեց և այս, երևի, այն պատճառով, որ նա հարկ էր համարել երկարօրէն պատմել այդ մեծ ճակատամարտի մանրամասնութիւնները: Այսու ամենայնիւ մենք շատ ուրախ ենք, որ Վարդանանց տօնի նշանակութիւնը փոքր առ փոքր պարզվում է իւր ընդարձակ նշանակութեամբ:

Հանդիսին ներկայ էր արժանապատիւ Հ. Տէր-Ստեփան Տէր-Ստեփանոսեանը, որ տօնին յարմար մի համառօտ տեսնաբանութիւն արեց: Իւր խօսքի վերջում արժ. Հայրը առաջարկեց հետևել: «Ի նկատի ունենալով այն բարձր կրթողական նշանակութիւնը, որ ունի այդ անցքը մեզ համար, մենք վստահանում ենք առաջարկել, որ Նղիշէի հինգերորդ գլուխը առանձին տպագրուի և բաժանուի մատչելի գներով»: Յանկալի կը լինէր ըստ ճառախօսին, որ այդ տպագրութիւնը երեք լեզուով լինէր, հայերէն - աշխարհաբար, ռուսերէն և վրացերէն: Արժանապատիւ Հայրը պատրաստակա՞նութիւն յայտնեց վրացերէն ինքը թարգմանել. իսկ հայերէնը և ռուսերէնը արդէն կան: Մենք կաւեւացնենք մեր կողմից, որ եթէ այդ առաջարկութիւնն արձագանք գտնելու լինէր, լաւ էր, որ ռուսերէնին և վրացերէնին կից տպուէր և հայերէն աշխարհաբար բնագիրը: Արժանապատիւ Հայրը այս խնդիրը առաջարկում էր տպագրական ընկերութեան ուշադրութեանը:

* *

ՀԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԸ ԹԻԻՐԲԻԱՅՈՒՄ

Անցեալ տարի լրագրիս մէջ (տես «Արձագանք» 1883 թ. № 30) հրատարակեցինք Ռուսաստանի սահմաններում գտնուող հայ եպիսկոպոսների ցանկը: Այժմ աւելորդ չենք համարում հաղորդել Թիւրքիոյ մէջ եղած հայ եպիսկոպոսների ցուցակը:

1) Նալի Դ. Կարապետեան. արքեպիսկոպոս և պատրիարք Երուսաղէմի: Ծնաւ ? Թուին Կեոսրիոյ Թալաս գիւղում: Դեռ վարդապետ ժամանակը Կ. Պոլսոյ Աղգաչին Ժողովի ձեռքով ընտրուեցաւ Երուսաղէմի պատրիարք օգոստոսի 11-ին 1864 թուի: Նոյն 1864 թուի վերջերին էջմիածնում օծուեցաւ եպիսկոպոս, իսկ պատրիարքական պաշտօնավարութիւնը երբևէ չմտնում սկսեց 1865 թուի ապրիլի 5-ից ըստ «սահմանադրութեան»: Այժմ մօտ 65 ամաց:

2) Ներսէս Վարդապետեան. արքեպիսկոպոս և պատրիարք Կ. Պոլսոյ: Ծնաւ 1837 թուի յունիսի 28-ին Կ. Պոլսոյ Խասգիւղ թաղում: Ստացաւ վարդապետական աստիճան 1858 թուի օգոստոսի 16-ին: Ձեռնադրեցաւ եպիսկոպոս Կիլիկիոյ կաթողիկոսից 1862 թուի հոկտեմբերին: Ուխտեց էջմիածնին ու իջման տաճարի առաջ 1872 թուին: Ընտրուեցաւ պատրիարք Կ. Պոլսոյ 1874 թուի ապրիլի 26-ին: Առաջին հրաժարականը, երբ բողոք թիւրքիային, ներկայացրեց 1881 թուի նոյեմբերի 13-ին: Այժմ 47 ամաց:

3) Միքիլ Խրիստեան (նախկին՝ Կոչուած), արքեպիսկոպոս Տարսնայ և նախկին պատրիարք Կ. Պոլսոյ: Ծնաւ 1820 թուի ապրիլի 5-ին Վան քաղաքի Այգեոստան թաղում: Ձեռնա-

դրեցաւ եպիսկոպոս Տարսնոյ 1868 թուի հոգտեմբերի 20-ին Գէորգ կաթողիկոսի ձեռքով: Ընտրուեցաւ պատրիարք Կ. Պոլսոյ 1869 թուի սեպտեմբերի 4-ին: Հրաժարեցաւ պատրիարքութիւնից 1874 թուի սկզբին: Այժմ 63 ամաց:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐ ՄԱՏԹԷՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՅ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒՄ

- 4 Աբրահամ եպիսկ. Սարկաւազեան: Վանահայր Աղստերի ու Նշան վանուց (Թամգարա):
- 5 Արիստակէս եպ. Դերձակեան, առաջնորդ Ադրիանապոլս:
- 6 Գրիգոր եպիս. Մինթանեան, քարոզիչ Կ. Պոլսոյ Նէնիզաբու թաղի:
- 7 Գրիգոր եպիս. Տէր-Պօղոսեան, քարոզիչ Կ. Պոլսոյ Խասքէօյ թաղի:
- 8 Մեսրոպ եպ. Սուքիասեան, նախկին առաջն. Եգիպտոսի:
- 9 Յարութիւն եպիս. Վեհապետեան, նախկին առաջնորդ Կարնոյ, այժմ փոխանորդ Երուսաղէմի պատրիարքի:

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐ, ԳԵՌԴԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՅ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒՄ

- 10 Աստուածատ. եպիսկ. Յովհաննիսեան, միաբան Երուսաղ:
- 11 Բարթողիմէոս, Չամիչեան, առաջնորդ Պրուսայի:
- 12 Գէորգ, Դերձակեան, առաջնորդ Կուտինայի:
- 13 Գրիգորիս, Աւետիքեան, առաջնորդ Մշոյ:
- 14 Նղիշէ, Ապահունի, առաջնորդ Արաբկիրի:
- 15 Նղիս, Ճիւղեան, առաջնորդ Կեոսրիոյ:
- 16 Երեմիա, Տէվլիանց, միաբան Վարազայ վանուց:
- 17 Երեմիա, Սահակեան, միաբան Երուսաղէմի:
- 18 Խորէն, Աշքեան, վանահայր Արմաշու:
- 19 Խորէն, Մխիթարեան, առաջնորդ Նեխիոյ:
- 20 Խորէն, Նարպէյ, քարոզ. Կ. Պոլսոյ Պէլիթթ. թաղի:
- 21 Հմայեակ, Դիմաքսեան, առաջնորդ Երզնկայի:
- 22 Ղեւոնդ, Շիշմանեան, առաջնորդ Պիլէճիքի:
- 23 Մատթէոս, Իզմիրեան, քարոզ. Իսկիւտարու (Կ. Պոլսոյ):
- 24 Մելքիսեդեկ, Մուրատեան, առաջնորդ Չիւսուխիոյ:
- 25 Մկրտիչ, Տիգրանեան, վանահայր Անթաթու վանից (Տիգրանակերտ):
- 26 Յովսէփ, Ճգնաւորեան, առաջնորդ Բարբերդի,
- 27 Յարութիւն, Յովհաննիսեան, քարոզիչ Թօիգաբուի (Կ. Պոլսոյ):
- 28 Ներսէս, Դէորդեան, առաջնորդ Ռոզոտտոյի:
- 29 Պետրոս, Թահմիլճեան, առաջնորդ Սեբաստիոյ:
- 30 Պօղոս, Մելիքեան, վանահայր Լիմայ:
- 31 Սիմէօն, Սէֆէրեան, Երուսաղէմի պատրիարքի փոխանորդ Կ. Պոլսում:
- 32 Ստեփան, Սանտալճեան, վանահայր Թոմարդայ (Կեոսրիոյ):
- 33 Տիմոթէոս, Սաիրիլեան, առաջնորդ Պալքէսիքի:
- 34 Փիլիպպոս, Նաճառեան, տեղապահ 'ի Բարբիոն:

ԿԻԼԻԿԻՅԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԹԵԱՆԸ ՊԱՏԿԱՆՈՂՔ

- 35 Մկրտիչ կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ:
- 36 Զաքարիա եպիսկ. Բանջարեան վանահայր Մանջուքի:
- 37 Կարապետ, Բէօլէքեան, վանահայր Զէյթունի:
- 38 Կիրակոս, Բէլմէզեան, լուսարար Սոյ:
- 39 Մկրտիչ, Մանիսալեան միաբան Սոյ:

- 40 Յարութիւն " Տէվլէթեան, քարոզիչ Քուրուշէմէի:
41 Յովհաննէս " Գաղանձեան, տեղապահ Ատանայի:
42 Յովհաննէս " Եղեսեան, միաբան Սոոյ:
43 Նիկողայոս " Դաւիթեան, վանահայր Ֆրընուզի:
44 Պետրոս " Գալեհաճեան, առաջնորդ Հաճընի:
45 Սարգիս " Գուրիկեան, միաբան Սոոյ:
46 Սրապիոն " Պէճէսնեցի, վանահայր Մալաթիոյ:

ԱՂԹԱՄԱՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆԸ ՊԱՏԱՆՈՂՔ

- 47 Խաչատուր կաթողիկոս Տանն Աղթամարայ:
48 Յակոբ եպիսկ. Խիզանցի, փոխանորդ Աղթամարայ:
49 Յովսէփ եպիսկ. Խօտաեղեան, վանահայր Կառուցայ:

Եթէ այս 49 եպիսկոպոսոց թուին աւելացնենք 22 և Պարսկաստանի երկու եպիսկոպոսները, կը ստանանք 73 եպիսկոպոսաց մի ցանկ, որ բովանդակում է իւր մէջ ներկայումս մեզ յայտնի եղած բոլոր մեր Հայ եպիսկոպոսների անունները:

* *

Մենք աչքի անցուցինք այն երեսփոխանաց ցուցակը, որոնք ընտրուած էին 1866 թուի Թիֆլիսի 21 եկեղեցիներից մէկ թեմական պատգամաւոր ընտրելու, ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան մասնակցելու համար: 63 հոգւոյ տեղ ընտրուել են 59 անձինք, որոնցից 4-ը երկու երկու տեղից: Այս 59 հոգուց եօթը — իշխանական տիտղոս էին կրում, երեքը — գեներալ, 23 — աստիճանաւոր, հինգը — բժիշկ, մէկը — աղնուական, չորսը — պատուաւոր քաղաքացի, տասն և եօթը — քաղաքացի: Սոցա մէջ մենք հաշուեցինք 9 անձինք, որոնք Հայերէն ամենեւին կարգալ չգիտէին և 17 հոգի, որոնք հազիւ հազ կարող էին խօսել Հայերէն և այն Թիֆլիսի բարբառով: Այս 18-ը տարուայ միջոցում 21 հոգի վախճանուել են. մնացեալ 41 անձինքներից ներկայ 1884-ի ընտրութեանց ժամանակ նորից երեսփոխան ընտրուել է միայն մէկը, այն է պ. Բաղդասար Փիրադեանը:

* *

Անգղիացւոց Հնդկաստանի մէջ ունեցած վիճակագրական մասնախումբի նախագահ՝ պ. Հէնտէրը 1882 թուին հրատարակել է մի աշխատասիրութիւն (Hunter, «The Indian Empire: its history, peoples and products»), որից իմանում ենք, որ 1881 թուին Հնդկաստանում բնակչաց թիւը հասնում է եղել մօտ 252 միլիոնի: Սոցա մէջ Հայոց քանակութիւնը համարվում է ընդամենը 1,254 հոգի, որոնք տարածուած են եղել հետեւալ մասերում՝

Բենգալիայ 910

Ասսամ 3

Հիւսիսային արևմտեան գաւառներում 75

Կենդրոնական գաւառներում 6
Անգղիական Բիրմանստանում 221
Բոմբայում 39

* *

Շուշուց մեզ հեռագրում են, որ Ղարաբաղի թեմի ներկայացուցիչ կաթողիկոսի ընտրութեան ժամանակ ընտրուած է Պօղոս Գասպարեան Մելիք-Ղարաբեօղեան: Իսկ նորան փոխանորդ, եթէ ինքը միջոց չունենայ ներկայանալու, ընտրուած է պ. Ներսէս Աթաբեգեանը. Պ. Պօղոս Մելիք-Ղարաբեօղեանը յայտնի է որպէս Խրիմեան Հայրիկի կուսակից:

* *

Գօրի քաղաքից մեզ գրում են որ այնտեղ փետր. 14-ին կատարուել է այն ներկայացուցչի ընտրութիւնը, որ մարտի 24-ին պէտք է Թիֆլիսում մասնակցէ պատգամաւորի ընտրութեան: Բաղմուլթեամբ ձայնից ընտրուել է պ. բժիշկ Չաքարիայ Տէր-Մինասեանը. ներկայացուցիչ Գօրուայ գաւառի և քաղաքի:

* *

Մեր տարեց տարի ամէն տեղ հրատարակող օրացույցների կարգում մի պատուաւոր տեղ պէտք է բռնէ ներկայ թուականիս համար Կ. Պօլսում լոյս տեսած «Ընդարձակ օրացույցը», որ յօրինուած է պ. Ն. Ս. Թաշճեանից և համարվում է նոյն տեղի ս. Փրկչի Հայոց ազգային հիւանդանոցի սեփականութիւն: Այս օրացույցի մէջ մենք գտնում ենք բաւականին բազմակողմանի վիճակագրական տեղեկութիւններ ազգիս վերաբերութեամբ ընդհանրապէս և Թիւրքիոյ Հայոց մասին մասնաւորապէս: Օրացույցի խմբագրութիւնը խոստանում է ապագայում աւելի ևս ընդարձակել այս մասը և խնդրում է ամենքին օգնել թէ նորանոր տեղեկութիւններով և թէ եղածի սխալները և թերութիւնները ցոյց տալով: Ամենաթերի և լրութեան կարօտ մասը առ այժմ պէտք է համարել Ռուսիոյ Հայոց վերաբերեալը: Այստեղ, օրինակ, Ռուսիոյ նշանաւոր Հայոց կարգում մենք գտնում ենք պ. Կասումովի նշանակած «վերատեսուչ ասիական բաժնի նախարարութեան արտաքին գործոց» և պարզ է, որ Կասումովի տեղ պէտք է կարգալ պ. Ղամազեանց: Նոյնպէս պ. Սուրենեանց Աղէքսանդր հաշակուած է իբր «Հազարապետ ի գնդի պահապան գօրոց Տփլիսում», այն ինչ պարոնը, երիտասարդ սպայներից մէկը լինելով, տակաւին բաւականին ասպարէզ ունէ անցնելու հազարապետութեանը հասնելու համար: Այսպէս կան և մի քանի ուրիշ ակամայ սխալներ, որոնք ի հարկէ եկող տարուայ օրացույցի մէջ, յոյս ունինք, չեն կրկնուի: Մեր կողմից աւելորդ չենք համարում ծանօթացնել երբեմնա-

պէս լիշեալ Հրատարակութեան ժողոված վիճակագրական քանի մի տեղեկութեանց հետ:

Օսմանեան դատարաններում ընդունուած Հայ աղգի փատարանները թիւն է՝ առաջին կարգի—36 անձինք, իսկ երկրորդ և երրորդ կարգի 35, ընդամենը 71 հոգի, որոնցից 8-ը գտնվում են դատարաններում և 63-ը Կ. Պոլսում: Բացի դրան 6 Հայ իրաւաբաններ փատարանում են Կ. Պոլսում: «Օսման դատարանաց» մէջ և երեք իրաւագէտներ մասնադիտական պաշտօն են կրում տէրութեան ծառայութեան մէջ, օրինակ, պ. Գալ. Նորատունկեանը Բ. Գրան իրաւագէտ խորհրդականն է, պ. Հոգոյեան Վելչնը անդամ է նախագատ ատենի և պ. Համամճեան Թաղարը վերաքննիչ ատենի անդամ էր:

Անցեալ թուականի վերջերում Կ. Պոլսում մէջ Հրատարակող Հայ Հանդէսներն էին

- 1). Մարտի, ամէնօրեայ. 33-րորդ տարի:
- 2). Հայրենիք, ամէնօրեայ. 15-րորդ տարի:
- 3). Փայտ, ամէնօրեայ. 15-րորդ տարի:
- 4). Լոյս, շաբաթը 2 երկու անգամ. . . 13-րորդ տարի:
- 5). Աւետիք, շաբաթաթ. բողոքակ. . . 37-րորդ տարի:
- 6). Բարասիւն հանդէս, տղ. հ. ամ. 2 անգ. 3-րորդ տարի:
- 7). Աւետիք հանդէս, (բողոք.) տղ. հ. ամս. 13-դ տ.
- 8). Երկրագործ, ամսագիր. 2-րորդ տարի:
- 9). Բերդի, ամիսը երկու անգամ. . . 3-րորդ տարի:
- 10). Մարտիտարան ժողովրդական, ամսական 3-րորդ տարի:
- 11). Շարժում, ... 2-րորդ տարի:
- 12). Բնական, ամիսը 2 անգամ. 1-րորդ տարի:

*
* *

Անցեալ Համարում պատգամաւորաց ցուցակի մէջ բաց էինք թողել սխալմամբ Չուղուրէթի սուրբ Առտուածանի եկեղեցում ընտրուած պատգամաւորների անունները, որք են.

Երեզլի. Աւետիք Պապով, Պողոս Իզմայէլեան, Պետրոս Շանշեան և Միքայէլ Ղազարեանց:

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

2 յունուար 1884 թ.

Ներսէս պատրիարքի վաղեմի թշնամիներու աննշան խմբակը այս օրերս սկսաւ դարձեալ իր գլուխը վերառ-

նել: Ուզեց այս անգամ ալ անակնկալ խաղով մը Հրատարակող պատրուութեան մէջ դնել զայն: Դաւադրութեան հեղինակներն յակամայո դաշնակից գտնուեցան մէկ քանի թուրք քաղաքականութեան Հայ գործիքներու հետ, վասն զի Փափագեան և ընկերաց Համար ամեն առիթ, ամեն զինակցութիւն լաւ է զներսէսն տապալելու, բաւական է որ Ներսէսի տեղ իրենց կամաց Հլու և իրենց անձնական շահուց խոչնդոտ չ'եղող մի պատրիարք ունենան:

Ազգային ժողովոյ ամսոյս 20-ին ամօթալի առեւնագրութիւնը կարելի է ձեռքերնիդ Հասնի կամ այլք նկարագրեն ձեզ իրեն մանրամասնութիւններով: Մէկ քանի տողով Հարկ է սակայն պատմեմ ձեզ զայն, որպէս զի կարողանանք ապա այդ անցքէն բարոյական իմաստ մը հետեւցնել: Նոյն օրուան ժողովոյ օրակարգն կարեւոր խնդրոց շարք մը կը պարունակէր, բայց անոնցմէ ոչ մէկը հեռուէն կամ մօտէն պատրիարքական պաշտօնին կամ Ներսէսի անձին վերաբերութիւն ունէր: Յանկարծ ժողովին բացումէն անմիջապէս վերջը, քաղաքական ժողովի ատենապետն կը պահանջէ որ Հանդիսական ժողովուրդը դուրս հանուի և նիստը դըռնփակ ըլլայ վասն զի, կրտէ, կարեւոր տեղեկութիւններ ունի ժողովին հաղորդելու, իբր թէ ժողովուրդն ստեղծուած ըլլայ միմիայն տուրք վճարելու և անկարեւոր տեղեկութիւնները լսելու համար: Մեր Ազգային ժողովի մէջ ընդհանրապէս դռնփակ նիստ կը պահանջեն անոնք որ կամ կ'ամաչեն իրենց ընելիք առաջարկութիւններէն և կամ խաբէութեամբ քուէ մը ստանալ կը փափաքին: Նիստը կը շարունակէ ուրեմն դռնփակ և շարունակ երեք ժամ առանց վերջնական որոշման մը: Արդ՝ որովհետեւ այդ տեսակ նիստերու մէջ գաղտնի խօսուածները ճիշդ բօլշինէլի գաղտնիքի կը նմանին, երկրորդ օրը օրագիրներէն ամէն մարդ գիտէր բառ առ բառ ամեն մէկ երեսփոխանի խօսածը, քիչ մ'ալ մտքէն անցուցածը:

Քաղաքական ժողովի վսեմափալ առեւնապետն ազգային ներքին գործոց վիճակն ամենատխուր գոյներով ներկարգրելէ ետեւ, յայտարարեց թէ Ներսէսի ներկայութիւն անհրաժեշտ է բոլոր այդ գործերն ի գլուխ հանելու համար և թէ պատրիարքն իւր տան մէջ առանձնացած ըլլալուն վարչութիւնը չէ կարող իր պաշտօնը օգտաւորապէս շարունակել: Այդ միջոցին երեսփոխան մը, որ վերոյիշեալ խմբակի մասնակցելու դժբաղտութիւնն ունի, առաջարկեց որ վերջնական կերպով Հրաւիրեն ըզպատրիարքն իր պաշտօնատեղին գալու և եթէ կրկին մերժէ նա—և խօսողը շատ լաւ գիտէր որ պիտի մերժէ—այն ժամանակ շուտով ուրիշ պատրիարք մը ընտրեն: Կը տեսնենք որ խաղը լաւ պատրաստուած էր և դերասանները լաւ էին փորձեր կանխաւ իրենց դերերը: Այս միջոցին կարելի էր որ դաւադիր կուսակցութիւնը,

ժողովականներէն շատերն յանկարծակիի բերելով և առանց թողելու որ ամեն մարդ ժամանակ ունենայ իրենց բուն նպատակն թափանձելու, յաջողէր քուէով ընդունել տալ այդ ըստ ինքեան և տարբեր պարագաներու մէջ շատ իրաւացի առաջարկութիւն: Կարելի էր որ ութը կամ տասն դատարկ գլուխ ինքնիրեննուն ըսէին թէ «անանկ է եւ, պէտք է որ պատրիարքը իր գործին գլուխը կենայ, չէ՛նէ ինչո՞ւ պատրիարք է թէ որ տունը պիտի նստի նէ», և առանց չարամտութեան քուէարկէին Ներսէսի հրաւեր ընել, իբր թէ սա կարօտութիւն ունի որ ուրիշներն ցուցնեն իրեն թէ ինչպէս պէտք է իւր պարտաւորութիւնը կատարէ: Բայց ի շնորհս ժողովի մէջ գրտնուած խելահաս անձանց, որք գիտեն լաւ թէ ինչպիսի անձանց հետ գործ ունին, խաղը շուտով երեսն ելաւ և հանգարտ վիճաբանութիւնը յանկարծ աղմուկի, խառնակութեան փոխուելով՝ հուսկ ուրեմն ատենանք փակուեցաւ ութն օրէն վերստին գումարուելու և այս խնդիրն որւէ կերպով լուծելու համար:

Դաւադրութեան բուն շարժառիթը լաւ հասկընալու համար նախ պէտք է գիտնալ թէ ինչո՞ւ Ներսէս պատրիարք այսպէս մեկուսացեալ կեանք կը վարէ, մանաւանդ երեք ամիսէ ի վեր:

Ծանօթ են ձեզ այն իրաւացի պահանջումներն, այն արդար բողոքներն որ ըրած է միշտ Ներսէս թուրք նախարարաց և նոյն իսկ սուլթանին, Հայոց դէմ հետզհետէ եղած կեղեքմանց պատճառաւ: Հայկական խնդրէն սկսելով, մինչև մեր ամենայեօրին պահանջներն խնդրոյ նիւթ ըրած է նա, և ամեն անգամ լիովին խոստումներ ըրած են իրեն բաւարարութիւն տալու համար: Հարկ չէ յաւելցնել որ այդ հանգիստաւոր կերպով, բերանացի և գրութեամբ եղած խոստումներէն և ոչ մին կատարուած է մինչև ց'այսօր: Եւրոպան խաբողը պիտի նեղուի Հայոց պատրիարքն ալ խաբելու: Ներսէսը յայտարարած է քանիցս, նաև սուլթանին, որ այս հանգամանաց մէջ կարելի չէ իր պաշտօնը շարունակել և ամեն անգամ վստահացուցած են զինքը հրաւիրելով որ «նա իր տեղը հանգիստ նստի, և թէ ամեն բան շուտով և իր փափաքանոցը համեմատ կարգի պիտի մըտնէ»: Եւ Ներսէս երկայնամտութեամբ կ'սպասէր միշտ, երբ վերջերս առանց բանաւոր պատճառ մը ցուցնելու, հակառակ իսկ կառավարութեան շահուց, Դուռը ձեռք զարկաւ նաև դեռ կանգուն կեցած եկեղեցական քանի մը առանձնաշնորհութեանց վրայ և յանկարծակի խլեց զայնս պատրիարքարաններէն, այնպէս որ կրեւականաց դատերն, անոնց իրենց հոգեւոր գլուխներուն հետ ունեցած յարաբերութեանց ամենամեծ մասն, նոյնպէս և լոկ ծիսական խնդիրներն անգամ, ինչպէս ծնունդ, ամուսնութիւն, ամուսնական խնդիրներ և այլն, մահմետական դատաւորներուն, Շէյխ-իւլ-իսլամի իրաւասութեան ներքև դրաւ, և Պօլսոյ պատրիարքութիւններն

(Հայ և յոյն) պարզ առաջնորդութիւններու վերածեց: Սեզ համար ալ գաւաթը զեղուն էր: Եւ ահա հինգ շաբաթ յառաջ, Ներսէս պատրիարք, լոկ իր պատասխանատուութեան ներքև, մի միայն ազգային շահերն իրեն առաջ ունենալով, խմբագրել տուաւ երկար յիշատակագիր մը և Դուռը ուղարկեց, ուր մանրամասնօրէն կը պատմէր վեց տարիէ ի վեր Հայոց պահանջանքներն, կը յիշէր եղած խոստումներն, ասոնց բնաւ չը կատարուելը, մատուցած աղբիւսագրերն և բողոքները, վերջապէս հինգ դարէ ի վեր քրիստոնէից տրուած առանձնաշնորհմանց մասին կառավարութեան ըրած վերջին սրբապիղծ գրաւումը յիշատակելով, կը բողոքէր վերջնականապէս և կը յայտարարէր թէ առանց այս խնդրոց, ալ մանաւանդ վերջինին գոհացուցիչ լուծումն ստանալու՝ կարելի չէ իրեն շարունակել իր պաշտօնը և պիտի հարկադրուի հրաժարիլ:

Դուռը որ մեզնէ աւելի պաղ արեամբ կարող էք դատել մեր ներքին կամ յարաբերական գործերը, ըսէք խնդրեմ, կարելի էր որ այսպիսի մի յիշատակագիր տալէն վերջը, Ներսէս պատրիարք շարունակէր զալ առաջուան պէս ի Քուստ—Քաբու և մանրամասն խնդիրներու կարգադրութեամբն զբաղէր, վասն զի ինչ որ այժմ կենսական և կարեւոր խնդիրներ են մեզ համար, անոնք իրենց ամբողջութեամբը պարունակուած կան յիշեալ յիշատակագրին մէջ:

Յունաց պատրիարքն, որ գուցէ մեր պատրիարքէն աւելի պակաս գանգատներ ունի, նոյն առանձնաշնորհմանց խնդրոյ համար երկու ամիսի մօտ է հրաժարեալ քաշուած է իր տունը և խնդրոյն գոհացուցիչ լուծմանը կ'սպասէ կրկին Փէնէն դառնալու համար: Իր բացակայութեանը Սինօգը կը տնօրինէ ընթացիկ և երկրորդական խնդիրներն: Մերոնք փոխանակ հետեւելու Յունաց օրինակին, կուգան յանկարծ պատրիարքի ներկայութիւնը պահանջել ի Քուստ—Քաբու և կամ իր հրաժարականովը կ'սպառնան: Ի՞նչ է այս հակասական վարմունքին պատճառը: Մեկնենք:

Դուռը արդէն շատ անհանգիստ եղած է Յունաց պատրիարքի անընկճելի ընդդիմութենէն և խիստ հաւանական է որ վերջ ի վերջոյ Սայիտին ուղածէն աւելի հեռու պիտի երթայ այս խնդիրը: Դրան այս տագնապին ժամանակ Հայոց պատրիարքին բռնած վարմունքը խնդիրն եկաւ առաւել ևս կնճռոտել վասն զի թուրքք ալ ևս չունի հայերն որ իբր օրինակ ցոյց տայ Յունաց, դիտել տալով որ հայերն ալ այդ առանձնաշնորհմանց պարագայի մէջ պէտք էին գանգատել և բնաւ չեն գանգատեր և պէրաթներու մէջ ներմուծուած աննշան փոփոխութիւններն իրաւացի և ժամանակիս պահանջմանց յարմար կը գտնեն: Պէտք էր ուրեմն Հայոց պատրիարքին յարուցած բողոքն խեղդել ժամ յառաջ, անուղղակի կերպով ոչնչացնելով զայն: Դուռը այս

նպատակաւ կը կանչէ իր քանի մը Հայ սպասարկուները և Հրահանգ կուտայ որ ազգային ժողովոյ ձեռքով և որեւիցէ պատճառ բռնելով Հրաժարեցնել տան Ներսէսը: Ազգային ժողովն այդ Հրաժարականով ժխտում մը ըրած պիտի Համարուէր Ներսէսի վարմունքին, իբր թէ ազգը բնաւ Համերաշխ չէ իր պատրիարքին հետ, և թէ ինչ որ իբր ազգային պահանջումներ կը նկատուին, լոկ մի անձի կարծեաց արտայայտութիւնն է: Սա մի անգամ ասպարէզէն հեռանալէ վերջը բնականապէս իր գրած լիշատակագիրն ալ քիչ մը ատենի Համար մոռացութեան մէջ կ'իջնար և կառավարութեան մտահոգութիւններէն մէկը պակաս կ'ըլլար: Յիշեալ Հրամանակատար էֆէնդիներն կազմ և պատրաստ խմբակ մը կը գտնեն իրենց աջակից, այն խմբակը որ ըստ պարագային կ'ամբաստանէ զՆերսէս մերթ Հակաթուրք և ազգին շահուց վնասակար, և մերթ թուրքէն շահուած հետևապէս ազգին շահերը զոհող: Բայց բաւական չէ Ռուսներն Հրահանգ ընդունիլ Ներսէսը գահընկէց ընելու Համար, պէտք է նաև որ մեծամասնութիւն գոյանայ Ազգ. ժողովոյ մէջ: Ասոր գոյանալուն Համար ալ երկար խորհրդածելը աննպաստ է միշտ, ապա ուրեմն ձեռնածութիւն Հարկաւոր է, յանկարծադէպ առաջարկութիւն մը Հարկ է: Այս փորձն է որ փորձեցին, և չը յաջողեցան: Խնդրոյն յետագայ նիստին թողութիւն անգամ դաւադիր կուսակցութեան պարտութիւնը կարող է Համարուիլ:

Այդպիսի վրան բաց թակարդ մը լարողներն այնքան քաջ գիտէին այն օրը թէ ժողովուրդը, նոյն իսկ ազգային երեսփոխաններու մեծամասնութիւնը կատարեալ Համախոհ է իր պատրիարքին հետ, այնքան վրստահ էին անոր ևս քան զևս վայելած ժողովրդակաւութեանը վրայ որ նախ Ռիւանի ճարպիկութեամբը և Հակառակ ոմանց պնդելուն՝ թոյլ չտուին որ գրուած լիշատակագիրն (թաքրիբը) կարդացուի: Երկրորդ ժողովըրդեան ճնշման առաջն առնելու Համար, դռնփակ նիստ ուղեցին և վերջապէս իրենց այսպիսի անախակալ առաջարկութիւն մը բերելին միմիայն անոնց ծանուցին կանխաւ որոց զգացմանցը ծանօթ են Ներսէսի անձին վրայ: Այդ խայտառակ խորամանկները այնքան վստահ էին որ այն օրը գործը կը կապեն կը լմընցունեն, որ երբ տեսան թէ եզրակացութեան մը չը կըցան Հասնիլ, ուր թ օրուան ձգեցին ժողովը, բայց երկրորդ օրը տեղեկանալով ժողովրդեան իրենց վրայ տածած անվրստահութեան և զայրոյթի վրայ յետաձգեցին հետևեալ նիստը 15 օրուան:

Ժողովուրդը սաստիկ լուզեալ է, և չը պիտի թողու որ քանի մը անձինք ազգային ժողովը իրենց փառամոլութեան ասպարէզ դարձնեն, թուրքին ազգակործան մեքենայութեանց գիտակցութեամբ գործիք ըլլալով: Խուռն բազմութիւն մը պատրաստ է յառաջիկայ նիստին ներկայ գտնուիլ և այս անգամ ալ դռնփակ

ընելու Համար պէտք է մեզի յայտնեն թէ կամ կառավարութեան դէմ դաւադրելու Համար ժողովը են այնտեղ, կամ ազգային իրաւանց դէմ գործել եկեր են և կամ որոշեր են այսուհետև ժողովրդեան կարծիքը առնչիչ Համարել: Ժողովուրդը բաւական ուշիմ է և զօրաւոր իր իրաւունքները պաշտպանելու Համար և գիտէ զգացնել տալ թէ որ և է մարդու ներեալ չէ զոհել այնպիսի անձ մը որ գուցէ ամենէն աւելի գիտէ ամենայն ինչ զոհել իրեն յանձնուած իրաւունքները անվթար պահելու Համար:

Ներսէսի մէկ քանի Հակառակորդները երկու դասի կը բաժնուին: Նախ անոնք որք կը նեղուին տեսնել Ռուս բռնաբարութեանց չ'անսացող մէկը պատրիարքական աթոռի վրայ: Անոնք կուգեն որ մենք խմբովին և բոլորովին ուրանանք ազգութիւն, չ'ակնկալենք որեւէ ասպագայ, կրօնքն իսկ երկրորդական բան մը Համարենք, անխօսուկ վիզ ծռենք թուրքին ըստ կամաց ամեն ըրածին, մէկ բառով մեռեալ ձեռնանք որպէս զի թուրքն ալ մեզ հետ Հաշտ ըլլալով, մեր կողմէն բնաւ երկիւղ չ'ունենալով՝ իբր անկենդանացեալ և անվնաս տարր մը իրենք ալ կարենան յագեցնել իրենց փառասիրութիւնը: Այդպիսիներուն բարեսրտութեամբ կրնանք նախադուշակել թէ իրենց այս բռնած ճանապարհը անել է, կամ խիստ պտոյտաւոր, և կ'իմացունենք որ իրենց նպատակին կամ ակնկալած բարձրութեանց Հասնելու Համար աւելի դիւրին և կարճ ճամբայ մը կայ թէ զմեզ իրենց ներկայութենէն և թէ ինքզինքնին անտանելի լուզումներէ ազատելու Համար, այն է գնալ և զՄէհմետ դաւանել:

Երկրորդ դասի Հակառակորդներն անոնք են որք ի վաղուց անտի Ներսէսը չեն ուզեր, սա ինչ քաղաքականութեան որ հետևի: Ասոնք չեն ախորժիր մէկ պատրիարքէ մը որու ատեն չեն կարող իրենց ամեն խաղը խաղալ, և կուգեն այնպիսի մէկը որ ամբողջ պատրիարքարան և ազգային Հաստատութիւնները իրենց ձեռքը յանձնէ, և լոկ իրենց տուած Հրահանգներովը շարժի:

Բայց որովհետև Ներսէս սրբազանի կաթողիկոսական գահին վրայ բարձրանալու մասին ամենաին չենք կասկածեր և յիշեալ երկու կուսակցութիւնք ալ եթէ պահ մը լրջօրէն մտածեն երկրայելու բնաւ տեղիք չունին ուստի լաւ կ'ըլլար եթէ ասոնք քիչ մ'ալ Համբերէին Հրաժարելով առ ժամանակ իրենց մեքենայութիւններէն:

Հ Ե Ն Ա Յ Ը

Կ. Պօլսի լրագիրները Հաղորդում են որ փետր. 1-ին ըստ որոշման կաթողիկոսական յանձնաժողովի Ամեն սպատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Խորէն և Տ. Մատթէոս սրբազանների և Նուրեան էֆէնդիի, գնացել է ռուսական դեսպանատանը և կաթողիկոսական խնդրի մասին երկար խօսակցութիւն է ունեցել պ. դեսպանի հետ:

4. Պօլսից Neue Freie Presse լրագրին թղթակիցը փետր. 14-ով գրում է Հետևեալը. «Արտաքին գործոց նախարար Աարիֆ-փաշան քանի մի օր է տրդէն փոքրիկ բոլորում ունի և հաւանական է որ նա ինչքան կարողանայ նորից իւր պաշտօնը վարել երկար ժամանակ կանցնէ: Եւ որովհետեւ ներկայ ըստէին արտաքին գործերը առանց ղեկավարի մնալ չեն կարող, ուստի սուլթանը երեկ մի կայսերական իրադէպով Մուստեշար Արթին է ֆէնդի Տատեանին արտաքին գործոց ժամանակաւոր նախարար կարգեց մինչև Աարիֆի փաշայի առողջանալը: Բացի այս բաւականին տարածուած է այն լուրը, որ Արթին էֆէնդիին շատ շուտ միանդամայն կը յանձնուի այդ պաշտօնը իսկ Աարիֆի փաշան առաջին նախարար կամ նոյն իսկ մեծ կայսրըս է դառնալու:

ՖԵԼԻԵՏՈՆ

ՏԻԿԻՆ ԵՒ ՆԱԺԻԾՏ¹⁾

(ՎԵՊ)

Այսպէս՝ Նախախնամութիւնը նորից մօտեցուց մեզ, և ես արդէն նախադրում եմ, որ Կատեան իմ կեանքի մէջ մեծ դեր պիտի խաղայ և ինձ համար պահպանող հրեշտակ պիտի լինի: Եթէ իմ մէջ չլինէր այն խոտելի նախապաշարմունքը, որ թանձր քողով ծածկում էր աչքերու, ես պէտք է վաղուց նկատած լինէի, որ մի գերբնական զօրութիւն օրէ օր աւելի և աւելի մօտեցնում էր մեզ մին մինի, և ասեալ թէ մենք անդուստ ի վերուստ միմեանց համար աշխարհք էինք սկսած: Իմ ժամանակաւոր կուրուքիւնը պատճառ եղաւ իմ այսքան տանջանքիս:

Հաղար անգամ արդէն ես պատրաստ էի ընկնել Կատիայի ստերը և խնդրել թողութիւն իմ կատարած ամեն կոպտութեան համար. բայց մի բան ինձ կանգ առնել էր տալիս. Կատեան չէր կարող կարծել, որ ես ծուներ եմ դնում ոչ նորա անձին, այլ նորա ունեցած հարստութեանը առջև. չէր կարող նա մտքի մէջ աչալէս խորհել՝ «քանի որ ես մի աննշան, փոքրաւոր ազնիկ էի՝ դու ինձ արհամարհում էիր, վրաս նայելու անգամ չէիր արժանացնում ինձ, և երբոր դու փայլուն յոյսերիդ մէջ սխալեցար, երբ ես քեզ օգնութեան ձեռք կարկառեցի, երբ ավներեւ փառաբերով ցոյց տուի, որ քու կարծածի չափ անպիտան անարժան աղջիկ չեմ, այն ժամանակ դու սկսար առջևս սողալու»: Ի հարկէ, եթէ նա այսպէս կարծէր կամ ասէր՝ պիտի մեղանշէր իմ առջև, փառն դի ես երբէք հարստութեան առջև ծուներ դրած ու երկրպագութիւն արած չեմ. բայց միայն կանանց արտաքին փայլէն խաբուել են իմ աչքերը և ես այնքան խորագիտութիւն ունեցած չեմ, որ կոշտ կեղևի տակից նշմարեմ թաքուցած թանգագին աղիւ: Հայաստանի կիսավայրենի քաղաքագիւղի մէջ մեծացած, աչքս ճոխութեան և դեղխութեան փայլին չընտելացած, կեանքի ամեն գեղեցկութիւններէն զրկւած՝ մի թէ զարմանալի բան է, եթէ Սօֆիայի արտաքին փայլը ինձ

լուսաւորութեան արգասիք երևէր ու ես բոլոր պատանեկական եռանդովս անձնատուր լինէի նորան, ինչպէս մէկ չնաշխարհիկ, եթերական էակի: Սերելու համար պէտք է բաւականին հոգեկան զարգացումն. արդեօք ունէ՞լ ես այդ. իսկ մարդուս կերքը շարժելու համար—կերքը՝ որ շատերը, և գրեթէ ամենքը մեր համադրեցներէն ընդունում են զուտ սիրոյ տեղ—պէտք է դեռահաս տարիք, եռացող արին, երեսի նախշուն տիպաբա, աղաւաղ աչքեր, թարմ թշեր—ահւս պատրաստ է ասիական սէրը, որի համար վարդն էլ իւր թերթիկները բացում է, ստիպելի էլ արեւագալից մինչև արևի մուտքը հնչեցնում է իւր գայլալիկները, սիրէն էլ հրեշտակեցեանից դուրս եկած ման ու ման է գալիս դաւարազարդ ծառի պտուտը. . . .

Ի հարկէ, ես այժմ գարշում եմ Սօֆիայից, և այդ գարշանքի մէջ կայ կշիռ և գիտակցութիւն. ես և միայն ես գիտեմ, թէ մինչև որ աստիճան անբարոյական, անուղղակի թշուառ արարած է նա. ես հրաժարվում եմ այն դպացմունքներէն, որ անխոհեմաբար սնուցանում էի մէջս գէպի նա. . . . Բայց այդ ամենը կհաւատանք արդեօք հարստացած և իւր դինը արդէն ճանաչող Կատեան. . . . Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, ինչպէս անբաղդ մարդ եմ ես. իմ սիրտը տալիս սիրոյ համը ու հոտը չառած՝ պիտի ջանջախուր և անպտուղ թառամի ինչո՞ւ. ինչո՞ւ Սիթի բոսն հինգ տարեկան հասակիս մէջ ես արդէն աշխարհէս խաբուած, նորա ամեն քաղցրութենէն զրկուած պիտի համարեմ ինքս ինձի: Ինչո՞ւ մեղանշել եմ մարդոց առջև: Կատեան վաղուց ինձ սիրում էր, և իմ հոգին վիայում էր, որ նա մի օր ինձ պիտի չաղթէ, ինձ էլ սիրել պիտի տայ իրան—ինչպէս որ կատարեցաւ իսկ—. բայց արդեօք մի օր նա իմ երեսով չի տալ այդքան ժամանակաւոր բառնութիւնս գէպի նորան և ձգտումնս գէպի Սօֆեան. նորա հոգու մէջ բուն չի դնի արդեօք չաւիտեանական կասկածը, որ իմ սիրտը կիսուած է արդէն, կուտական անարատութիւն չունի. . . . Ա՛յ, ո՛չ, Կատեան թող վտառհ լինի (այս ամենը ես նորան հէնց այսօր կասեմ), որ իմ սիրտը ամբողջ է, կիսատ չէ. ապաւանուած չէ. այն, Սօֆիան նորան խոցոտեց, բայց չի կտրեց ու կէսը հետը չի տարաւ: Այն իմ սիրտը բոլորովին բուժած է, ամբողջ է ու ապաստ է. որին որ ես կուտամ՝ ամբողջ և առողջ կուտամ, և կուտամ, և հարկէ. . . . Կատեային, փառն դի. . . .

Այդ միջոցին Կատեան ուրախ դէմքով մօտեցաւ ինձ. —Գէ՛հ, սիրելիս Կարդան, դնա՛ ներս ու պատրաստու՛ր. ես կերվամ, քեզ համար թո՛ւ ասեալ հարկաւոր բաներ կպատրաստեմ և իսկոյն կվերադառնամ, որ քեզ աղատեմ այս ապականուած, ճանձքալի տեղէն որ քու կեանքը ամեն ըստէ աւելի և աւելի թունաւորում է: Եստ համբերել ես, էլի մի փոքր համբերէ՛. սիրտդ պինդ պահէ՛, զուարթ կանց. տկարութիւնդ թող չի ընկճէ քեզ. միայնակ եմ, անտէր եմ էլ մի ատիւ. երկու առողջ ձեռքեր ամեն օր կաշխատեն քեզ համար և մէկ տաք սիրտ էլ ամեն ըստէ պատրաստ է քու արեւնաթոր, հիւանդոտ սիրտը գրկելու ու նորա մէջ կենսատու ջերմութիւն մտցնելու. . . .

Կատեան ջան, Կատեան ջան, միթէ ես արժանի եմ քու այդքան գրգռիկ, ասացի ու ոտքերին փաթաթուեցայ. Կատեան, միթէ դու ինձ կարող ես ներել: Միթէ ես արժանի եմ, որ իրաւունք ունենամ ուղիղ աչքիդ մէջ նայելու. միթէ դու բացի արհամարանքէն ուրիշ բան կը դպաս գէպի ինձ: Չէ՛ չէ, դու ինձ մի խաբել, դու ինձ երբէք չես սիրել, փառն

¹⁾ Տես «Արձագանք» № 6

զի ես քու սիրտը խոր խոցել եմ, ստացի ու երեխայի նման լալիս էի:

— Ի՞նչ իշխան քեզ, ի՞նչ իշխան, վարդան՝ ջան, երեխայ մի լինել, մարդիկ կան, նաչում են մեր վերայ, ամօթ է, տղամարդ իմի: Պոչազ կաց, այդ ի՞նչ փոքրագուծիւն է, ու գրկեց ինձ, գետնէն բարձրացուց: Նկատ աշտեղ, հանգուտացի (նստեցուց ինձ մի մոտաւոր նստարանի վերայ): Դու ինձ ի՞նչ վնաս ես արել: Երբ և ինչմիջ ես իմ սիրտը ցաւցրել: Ընդհակառակն, դու դէպի ինձ մեշտ քաղաքավարի և մարդասէր ես եղել: Այժմ երկու տարի առաջ հաւանել էիր Սօֆիային՝ միթէ այդ մէկ յանցանք է: Սօֆիան չի կարողացաւ քեզ հասկանալու և սիրելու՝ այժմ ես եմ քեզ սիրում: Տխրելու, լալու, յուսահատուելու տեղ, դու, ընդհակառակն, պէտք է ուրախ լինիս և զուարճանաս: Դէհ, երեխայ մի լինել, զօչազ կաց, ես շուտ կվերադառնամ ու կառնում, կտանեմ քեզ: Առաց ու համբուրեց ճակատս, ես առի նորա ձեռքը ու երկար ու տաք համբուր կնքեցի վրան:

Կատեան գնաց. ես էլ մտայ հիւանդանոցի դահլիճը. հրամայեցի հալաւներու բերելու—սպնեղ արդէն գիտէին, որ ես դուրս պիտի գամ այսօր—, հաւաքեցի իրեղէնքս, դրի պաշտակիս մէջ, ինքս էլ հագուեցայ: Բոլոր հալաւներս պարիկի նման, կախ-կախ էին վրաս, ցայն աստիճանի նիհարացել էի: Ժամ ու կէս անցած—չանցած Կատեան եկաւ, միասին նստանք կառք և գնացինք:

Կատեան ինձ համար մի մեծ, մաքուր, փափուկ կահ-կարասիքով դարդարած սենեակէր վարձել, թէյ, սուրճ, ճաշ ընթերց—բոլոր հետք. ամեն օր նշանակած ժամանակին այցելում էր մի դերմանացի բժիշկ և դարմանում էր ինձ: Բժիշկի խնամքը, բնակարանիս մաքրութիւնը և յարմարութիւնը, կերակրւելները առատութիւնը և մանաւանդ Կատեանի յաճախ այցելութիւնը շուտ վերադարձուցին իմ կուրուստած առողջութիւնը, այնպէս որ մի շաբաթից ես արդէն սենեակիս մէջ աղատ և հաստատուն քուլեթով կսրողանում էի ման գալ, երկու շաբաթից՝ օրերը քանի մի ժամ թոյլատրած էր ինձ քաղաքական պարտէզներէ և ճեմնիքներէ մէջ դբոսնելու, իսկ մի ամսից արդէն կատարելապէս առողջ ցացայ:

Մի օր Կատեանին ասացի. «Կատեան՝ ես վաղուց ուզում եմ քեզ մի գաղտնիք յայտնելու, բայց չեմ համարձակում»:

— Ասո՛ւ տեսնենք ի՞նչ գաղտնիք ունիս ինձ յայտնելու, ասեց Կատեան այնպէս սիրուն երես անկողով, ասեղ թէ մի քնքոյշ մայր իւր փոքրիկ երեխայի թոթովանքն է պատրաստվում լսելու:

— Ենթադրեմք Կարգաքննութեան կէտը արդէն աւարտել եմ, այժմ մնում է միւս կէտը...

— Այդ ի՞նչ գաղտնիք է, ասաց Կատեան ծաղրը երեսին. եթէ հարցաքննութիւնդ կիսակատար մնացել է, ինքնիրան հասկացվում է, որ պէտք է աւարտես, այստեղ ի՞նչ գաղտնի բան կայ...

— Գաղտնիքը այն է, որ եթէ հարցաքննութիւնս աւարտեմ և բժշկապետ լինիմ՝ որքան ինչ օգուտ տուած պիտի լինիմ: Աշխարհիս համար բոլորը մէկ չէ, թէ ես ուսեալ բժշկապետ եմ, կամ հասարակ բժիշկ, կենդան եմ, կամ մեռած: Եվ իմ ուրախութեանս որակակից պիտի լինի և ամբարշտութեանս ցաւակից...

— Ի՞նչ ուզում ես ասել, ասաց Կատեան կարծրելով:

— Այն ուզում եմ ասել, ինչ որ սիրտդ էլ քեզ առ վայրէկնիս ասաց. «Կատեան՝ այն ժամանակ կարող եմ յուսալ, որ

դու ինձ սրտանց կներես և ինձ կսիրես այնպէս, ինչպէս որ մի ժամանակ սիրում էիր...

— Միթէ այժմ ես քեզ չեմ սիրում:

— Այո, սիրում եմ, բայց քոջ պէս...

Պատասխանի տեղ, չգիտեմ ինչպէս եղաւ, որ երկուսս էլ մի միմեկի պիտրականէն աւելի մօտեցանք, գրկուեցանք և շրթունքներէս թռան շատ տաք համբուրներ:

Յունիսի վերջերին աւարտեցի հարցաքննութիւններս և յուլիսի մէջերը համեստ կերպով կատարեց մեր պատը նոյն բարեսիրա Մովսէս քահանայի:

Պատկերը քանի մի շաբաթ անցած ես դանադան հալաւնակ քաղաքներ խնդրներ ուղարկեցի, որ ինձ քաղաքական բժշկի պաշտօն տան, բայց ոչ մէկ տեղէ հրաւեր չի ստացայ: Շատ սպասելից չեմ ուրիշ քաղաքներ ուղարկեցի խնդրներ և ամեն կողմից ստացայ հրաւերներ: Ես ընտրեցի Վ* քաղաքը: Կատեան իւր գործարանը ծախեց երեսուն հաղարի (վերջի տարին նա տալը հաղար դուտ տարեկան արդիւնք ունէր) ինքն էլ մօտ քսան հաղար քաղաքում ունէր դրամարկի մէջ. ամենը միասին պետական դրամանոցը դրեց—նեղ օրուայ համար—և տեղափոխուեցանք Վ*, և հա՛ն վեց տարի է, որ այստեղ կենում ենք հանդարտ, առողջ և յաջողակ:

Աստուած մեզ երեք զաւակ պարգևեց, երկու որդի և մի դուստր, նոցա անուններն են՝ Վահան, Աշոտ և Բարբին:

Վահան իմ և Կատեանի պատմութեան շարունակութիւնը և վերջը:

Իսկ եթէ կամենում էք իմանալ ինչ եղաւ Սօֆիան, ահա լսեցէք: Երբոր Դոօդդօլը նրան փախցրեց, նախ դնացին նոքա Ստաբուպօլ, ուր հիւրանոցումն երեք օր մնացին, յետոյ, ճարելով մի շինծու անցադիր, գնացին Փարիզ: Փարիզ հասնելով, Դոօդդօլը յայտնել է Սօֆիային, որ նորա հետ պահուելու ամենեւին դիտաւորութիւն չունի, այլ միասին կենանք, ասել է, այնպէս, ինչպէս որ այժմուայ նի հէ՛լ ի թէ՛ն երեսն կենում, այսինքն՝ մինչև այնքան, որքան որ մեր փոխադարձ սէրը կը տեի. մէկ մէկից ձանձրանալից չեմ էլ միտին ապրելը անհնար է. ես կերթամ իմ ձանձրով, դու էլ կերթաս քո ձանձրով: Բայց այդքան ես կարողացած չէ իւր խոտածուքը կատարելու. հէնց առաջին շաբաթից սկսեցի էլ կամաց կամաց խաբելով ձեռքից փողերը առնելու ու անուակ երկտասարդներն ու լիտի քօքօթն երէ հետ Փարիզի պանդոկներումը և զբօսարաններումը զուարճանալու: Երբոր Սօֆիայի քսան հաղար մանկիւր մխտել պրծել է այնուհետեւ սկսել է Սօֆիայի անկեղծները գողանալ և ծախել, այդ ես երկար տեւած չէ: Մէկ պատուական օր Սօֆիային յանձնել է իւր անուակ բարեկամներից մէկին, և ինքը փախել է, ոչք չիմացել, ուր Այս կերպով Սօֆիան կարճ միջոցումը ահամայ սիրուհի է դարձել մի անպիտան ֆրանսիացի երիտասարդի, որ ժամանակէ ժամանակ, երբ փողի պակասութիւնը շատ նեղում է եղել նորան, Սօֆիայի սէրը ու գիւրը ծախում է եղել այն կամ այն վաւաշտ ճեղքիկն և ստացած փողովն երկուսը միասին ապրում են եղել քանի մի ժամանակ: Այսպիսի կեանքէ ձանձրացած, մի օր Սօֆիան փախել է այդ ֆրանսիացիի մօտից և մտել է այնպիսի տուն, ուստի կինարմատը երեք կենդանի չի դուրս գալու, նա մեռնում է: Թէ ֆիլիքսայէս, Թէ բարոյապէս:

Այնչառ լուրը հասնում է Աստուր քաղաքի ակամաջին. առաջին հուռադ նա ամենեւին չի ուզում հաստատել, բայց սաստիկ վրդովվում է: Բարեկամների խորհրդով մի նամակ է գրում Փարիզում բնակուող ռուսաց հիւպատոսին և մանրամասնաբար յայտնում է նորան իւր լրած անոխործ լուրերը և

Հարցնում է նորան՝ ճշմարիտ են արդեօք այդ ամենքը: Հիւսիս-
տորը ոտանալով նորա նամակը, իւր դործակալները մինչև ու-
ղարկում է տեղեկանալու, արդեօք ճշմարիտ է այս չարաբա-
տիկ եղևութիւնը: Գործակալը աչքով տեսել է, որ մարդոց
պատմածի մէջ ոչինչ ոտուժիւն չիկայ: Այդպէս էլ ծանուցել է
Հիւսիստորը Ասատուր-աղային: Այս բոլորը ոտանալով, նոր
գիշերը կաթուածը երկու անգամ դարկել է նորան, և միւս
առաւօտ նա արդէն անկողնէն դուրս չի կարողացել գնել
ոտերը: Բժիշկները խորհուրդը պարզապէս չափաւել է, որ
նորա կեանքը մեծ վտանգի մէջ է:

Ասատուր-աղան իւր բոլոր ահագին հարստութիւնը կը-
տակել է, որ յետ մահուանը ընծայուի պետական գանձա-
րանին և կտակի մէջ այդպէս գրել հրամայել է «Տնւք զկայ-
սերն կայսեր»: Նա ինքը շուտով մեռել է: Մեռնելից առաջ
փոխել է հաւատը, թէ ոչ, այդ ոչոք չգիտէ, միայն այս գե-
տեն, որ նորա մարմինը հայ քահանաներով չէ թաղվում:

Այսպէս եղաւ Ասատուր-աղայի վախճանը:

Մի երեկոյ, նոր էլ վերադարձել Հիւսիստորացի և Կատեա-
յի ու երեսերէս հետ նստել էինք թէյի սեղանի առջև, յան-
կարծ նախադիտելով մի շփոթ բարձրացաւ. մէկ մարդ
ներս է ուղում մտնել. բայց ծառաս թոյլ չի տալիս. մարդը
տալիս է իմ և Կատեայի անունները, բայց դարձեալ չի թող-
նում նորան ներս գալու, ասելով՝ Куда такая дрянь лезетъ
въ господамъ? вѣдь срамъ, ей Богу! Շտապով դուրս գնացի
տեսնել թէ՛ ինչ է: Յանկարծ ծառայիս ձեռքից փախ ընկած
ներս թաւա մի պատառոտած հալաւով, ցրցան եղած մա-
ղբով, կարմիր խոցերով ծածկած երեսով մի աշխարհ կ'ըն-
կն. բոլորէ մէջ սենեակը ողի գարշելի հոտով լցուեցաւ. ներս
մտնող կ'ընէր ոտտիկ հարեած էր:

— Պարոն Վարդան, Կատեա, այսքան միայն կարողա-
ցաւ ասել նա, և յետոյ սկսաւ մէկ լալու և մէկ ծիծաղելու:

Նա և Կատեան ապշած նայում էինք և չէինք կարողա-
նում իմանալու, թէ ո՞վ պիտի լինէր այս թշուառականը.
վասն զի չէինք չիշում, որ երբ և իցէ, որ և իցէ այսպիսի
կնօջ հետ ծանօթութիւն ունեցած լինէինք:

— Պարոն Վարդան, Կատեա՛ ինձ չճանաչեցիք... ես
Սօփիան եմ...

Բաւական է. չեմ ուղում նկարագրել այս դարձելի և ցա-
ւալի պատկերը:

Սօփիան ոտտիկ Հիւսիսոյ էր: Իսկոյն տարի Հիւսիսոյ
նոց և պատուիրեցի օգնականիս, որ ամեն կերպ հանգստաց-
նէ ողորմելի աղջկանը: Ամբողջ վեց ամիս թափեցի վրան իմ
բոլոր բժշկական հմտութիւնը, և հաղիւ հաղ կարողացայ
ապաքինելու նորա խորունկ և հնացած վարդելի խոցերը:
Բոլոր այդ ժամանակ Կատեան հայթայթում էր նորա ամեն
պիտոյքը, չոյ, շաքար, սուրճ, կաթ, կարագ, մեր խոհանո-
ցում պատրաստած կերակրից—մէկ խօսքով ինչ որ պէտք
էր, առատ առատ ուղարկում էր նորան: Նրբոր բոլորովին ա-
ռողջացաւ, ես հարցուցի Սօփիային, թէ միտք ունի ձեռ-
նարկելու. «կամենա՞մ ամս իմ տանս, ստացի, կամենա՞մ գնիս
Հաշտարխան—ես քեզ ամեն կերպով պատրաստ եմ օգնելու:
Գուցէ մի օր մի լաւ մարդ գտնե՞մ պահուելի. քու օժիտը
ես կ'պատրաստեմ...

— Հն հն հն, ծիծաղեցաւ Սօփիան, բաղդի դռներն
այսուհետեւ իմ առջև չաւիտեան փակուած են: Նա ձեզա-
նից միայն շնորհ էմ խնդրում, որ է՛ թոյլ տաք ինձ, որ ես
ձեր տան մէջ նախիշտ լինիմ: Այս է իմ մէկ հատիկ փափա-
գը, ձեզ երկուսիդ ծառայութիւն անելէ զատ ուրիշ բաղդ
չի կայ ինձ համար:

Շատ դօր արի, որ հրաժարուի այդ ցնորախան դիտաւ-
րութենէն, բայց համոզել չկարողացայ. ու զիջանելով նորա
աղաչանքին ու արտասուքին վերջապէս յօժարեցանք նո-
րան մեք տան մէջ դաշտակի պաշտօն տալու:

Ամբողջ տարի ջերմեռանդութեամբ կատարեց Սօփիան
իւր վրայ առած ստոր պարտաւորութիւնը. ոչ մէկ աշխա-
տութիւն նորա համար ծանր, տաղալալի կամ նուաստացու-
ցիչ չէր երևում. ոչ մի անգամ նա թոյլ տուած չէ, որ կնձ
եւ, կամ Կատեան, կնձ երեսաներս իրանից անդհոհունակ
մնայինք. ինչ որ ինքը կարողանում էր անելու, երբէք թոյլ
չէր տալիս, որ ծառաները անէին. տանս մէջ ոչ մէկ անկա-
գութիւն չի նկատեցի ամբողջ մի տարի, ամեն բան իւր տե-
ղումն էր. ամենայն ինչ սենեակի մէջ մաքուր էր. երեսերք
միշտ մաքուր հագուած էին: Բոլոր օրը ոտքի վրայ էր Սօ-
փիան. մէկ կահարասիքի փոշին էր սրբում, մէկ սենեակ-
ներն էր աւելում կամ հաւաք-տեղակ անում, մէկ երեսեր-
քի պատառոտած հալաւներն էր կարկատում, մէկ նոցա ցը-
խտած կաշիներն ու մաշիկներն էր սրբում, մէկ լուացք էր
անում, մէկ ծծի երեսիս էր օրօրում. միով բանիւ՝ միշտ գըտ-
նում էր տան մէջ գործելու մի դրո՞ւ. նա չգիտէր թէ ինչ է նը-
շանալում մէկ բոլոր նստել ու հանգստանալ: Մըքան էլ
կանուխ վարժէ՛ Սօփիան միշտ արթնացած էր ու տան աշ-
խատանքով էր արդէն դբաղուած. մըքան էլ գիշերը ու լի-
քառաւնայի տուն՝ նա դարձեալ արթուն էր և դարձեալ մի
աշխատանք կ'ունենար: Եթէ աշխատելու բան չլինէր՝ նա ըս-
կըսում էր երեսերքիս համար դուլպաներ գործելու: Բանի
քանի անգամ Կատեան և ես ասել ենք՝ «բաւական է, Սօ-
փիա-ջան, այդ մըքան աշխատես. ինքդ քեզ խնայէ, մի
փոքր էլ նիստ, դադար ա՛ւել ոտքերիդ ու ձեռքերիդ»:

— Ա՛խ, պարոն կամ տիկին, ասում էր նա, այս ինչ
աշխատանք է որ իմ արածը. եթէ դուք տեսնէիք օտար աշ-
խարհի կնանիք ինչպէ՞ս աշխատել գիտեն, այն ժամանակ
դուք ինձ մէկ բոլոր ձեր տանը մէջը չէիք պահել: Ու նո-
րանոր եռանդով շարունակում էր իւր ընդմիջած գործը:

Սօփիայի գալովը ասես թէ մի բարեբար գեղեցիկ
ճառագայթ փայլեցաւ իմ տան մէջ. քանի քանի անգամ
այս խօսքերը ինձ ասել է Կատեան: Նրեխայքս խօ մօր պէս
սիրում ու պատում էին նորան. նորա գրկից ցած չէին իջ-
նում. «Սիրուն Սօփիա, բարե Սօփիա, ոսկի Սօփիա» այս էր
նորա անունը երեսերքիս բերաններումը:

Ոչ մի անգամ չիշեց Սօփիան ոչ իւր և ոչ մեր անցեալը.
չիշեց իւր ծնողաց անունները, չիշեց իւր բաղդաւոր և չա-
բաաստիկ օրերը. ասես թէ Սօփիան անցեալ չունէր և նո-
րա կեանքի սկիզբը այն օրն էր, երբ առաջին անգամ իբրեւ
նախիշտ մտաւ նա մեր տուն: Կուզէք հաւատացէք, կուզէք
չէ, բայց ես այս նոր Մագդաղենացի Մարիամին շատ անարատ
կոյտերի հետ չէի փոխել, եթէ ամուրի երկտառարդ լինէի:

Թէեւ ես ոտանումեմ հայոց լրագիրներ՝ Մեղու Հայաս-
տանի, Մշակ, Արձադանգ, և այլն, բայց ամենեւին ժամանակ
չունիմ նոցա կարդալու. բայց Կատեան ոչ մի թուահամար
չի թողնում չի կարդացած: Նորա լրագիր կարդալու ժամա-
նակն է տանըմէկից մինչև տասներկուսը, իսկ և իսկ այն
ժամանակ, երբ ես անպատճառ Հիւսիստորացումն պիտի
գտնուիմ: Կատեայի ասելովն, Սօփիայի աշխարհիս երեսին
մի հատիկ սիրած բանը եղել է լսել Հայաստանից ստացու-
ած լուրերը: Վերջին ժամանակները, երբ տաճիկների կառ-
կածը շատացաւ և քրդերի աւազակութիւնը ու մարդասպա-
նութիւնը սաստկացաւ, Սօփիան արդէն տենդացող անհամ-
բերութեամբ սպասում է եղել լրագիրների դալուն:

Մի օր, երբ Կատեան ու ես նստած էինք, ներս մտաւ Սոփիան ու ասաց մեզ «Երեք օրից ես պէտք է երթամ այս տեղից, դուք ձեզ համար մէկ նախընտրած պատրաստեցէ՛ք»:

— Ի՞նչ եղաւ քեզ, Սոփիա ջան, ասաց Կատեան երեսը սարդնած, ինչո՞վ մեզանից անբաժան ես, մի ցաւեցուց քու սիրտը:

— Ախէն բանով բաւականեմ ձեզանից, ախիկն, իմ սիրտը ոչոք ցաւեցրած չէ. բայց ես պէտք է երթամ:

— Ո՞ւր պիտի երթաս. ինչո՞վ պիտի երթաս, Սոփիա-ջան, մնա մեր մօտ, բաւական է տանջուածդ, ասաց Կատեան:

— Պէտք է երթամ, ասաց Սոփիան, թէկ լրացից երեւում էր, որ հազիւ կարողանում է բռնել սրտի փոշուկը և աչքերի արտասուները:

— Կատեան մեզ վերջապէս, մեր պիտի երթաս, ինչո՞ւ պիտի երթաս, ասաց ես:

— Վա՛ն պիտի երթամ, ասաց Սոփիան. այնտեղ մեր հայ եղբայրները և քոյրերը տանջւում են աղքատութեան և անողորմ թշնամիների մէջ, իսկ ես այստեղ փախուի և հանգիստ կեանք եմ անցնում: Կերթամ նոցա հետ կապում նոցա հետ կտանջուիմ, կտրելի է նոցա հետ էլ կմեռնիմ: Այս քաղաքը շատ լաւ քաղաք է, բայց հայի չէ. ես կերթամ հայերի մէջ կկենամ, հայերի մէջ էլ կուղեմ թաղուելու:

Երբոր այս խօսքերը վերջացուց, էլ չկարողացաւ արտասուներ բռնել ու կողորդագին ձայնով լացեց: Ես, Կատեան և երեսները նմանապէս լացինք:

Ինչպէս որ ասաց, այնպէս էլ արաւ Սոփիան: Երեք օրից հեռացաւ մեզանից և հետը առաւ միայն իւր ռոճիկը, ու բացէ իբաց հրաժարուեցաւ, երբ որ ես և Կատեան առաջարկեցինք նորան բարեկամական ընծայ առնելու. մեզանից հաղար մանկէթ:

Մէկ ամսից Աղղըումից մի համառօտ նամակ ստացանք, ուր յայտնում էր նա, որ հետեւեալ օրը ճանապարհ պէտք է ընկնի դէպ Վան: Եւ ահա ութն ամսից աւելի է, որ Սոփիայից ոչինչ լուր չունինք. կենդանի է, թէ մեռած՝ չգիտենք: Քանի քանի անգամ մեր հիւպատոսին նամակ գրեցի և մանրամասն նկարելով Սոփիայի ըստ հանգամանքի, խնդրեցի, որ ինձ տեղեկութիւն տայ նորա մասին: Նամակներն սպասեցանք շուտ եկաւ, բայց Սոփիայի մասին հիւպատոսը ոչինչ բան չգրեց, վասն զի ինքն էլ ոչինչ տեղեկութիւն ստանալ կարողացած չէ: Սպանիլ են արդեօք քրդերը, կամ չէքքէղները, կալանաւորել են նորան — ոչինչ չիմացանք:

Առ ժամս այս է Սոփիայի վախճանը:

Իսկ Դաօղդօղի մասին ձեզ այս կատեմ: Տարի ու կէս սորանից առաջ պաշտօնական գործերով Պետերբուրգ էի գնացել: Մի անգամ Յելլեքեփի խանութումը Կատեայիս և երեսներին համար ոտնամաններ էի ընտրում. յանկարծ ներս մտաւ ցնցոտի նշանադրեցող, մի ոտին պատառոտած կօշիկ և միւս ոտին գութալիէն զրկուած հիւսիսային հագած, արբշտութիւնից քիթը կարմրած ու կոպուտկած, գլխու մաղերը թափած, ինքն էլ սաստիկ հարբած մի սպայ և մօտենալով ինձ, մասամբ ռուսերէն և մասամբ փրանսերէն ասաց «Պարոն ձեր առջև կանգնած է ռուսաց քաջ զօրքի աղնիւ սպան. ես ձեր երեսից տեսնում եմ, որ դուք բարի և աղնիւ մարդ էք. եթէ մի քանի ըուրլի կարող են բաղտաւորացնել ռուսաց քաջ զօրքի աղնիւ սպային, խնդրեմ, մի խնայէք, վասն զի տանս մէջ մայրս մեռած է, սեղանի վրայ դրած է, թաղելու փող չունիմ. կենս հիւանդ պիտեմ է, ճարի փող չունիմ, եթէ երեսացս սովից մեռնում եմ, հացի փող չունիմ»:

Նիմ, եթէ երեսացս սովից մեռնում եմ, հացի փող չունիմ»:

Ուշադրութեամբ նայեցայ սպայի երեսը և խոսքի ճանաչեցի իմ անոցեան Վալէրիկին: Բացի քսակս մէջից երեք մանկեթանոց հանեցի ու տուի իրան: Տեսնելով այսպիսի անակնկալ բաղդ, Դաօղդօղը բռնեց ձեռքս և ուղում էր պազնել. բայց ես զօրով յետ քաշեցի: Այս վերջին անգամն էր, որ նորան տեսայ: Սոցա նմաններն վախճանը յայտնի է. ձմեռուայ մէկ ցուրտ գիշեր անշուշտ սառած կտեսներն սորան կամ օղեթան մօտերը կամ մէկ խուլ փողոցի տան պատի տակ:

Սոփիայի մայրը, Օսանան, մինչև այժմ կենդանի է, և կենում է Մոսկովի անկեղանոցների միջև: Նորա սիրած խօսակցութիւնն է, ասում են, հայերին հայհոյելը, որոնք իբրեւ, նորան այս անբաղդութեան հասցրել են:

Սիւլիւ:

ՁԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Վերջինս լափուհու գիրքը լոյս տեսաւ չուիվարի 31-ին: Աշխատասիրութիւնը զարգարուած է թագուհու, Ջոն Գրէնտի, Ջոն Բրաունի, Ջէմս Չէօքլիի, Բէարիսէ Հեղինէ և Լուիզա իշխանուհիների պատկերներով: Հետեւեալ խօսքերն են կաղմում նուէր բովանդակութիւնը. «Իմ հաւատարիմ հայլէնգերներին, մանաւանդ իմ անձնական սպասարար (personal attendant) և անկեղծ բարեկամ Ջոն Բրաունի չիշտապին են նուիրվում Շօտլանդիայում անցուցած այրիութեան օրերն այս չիշտութիւնները: «Վերջինս»: Իրքի ֆրանսիական թարգմանութիւնը լոյս կտեսնի այս օրերը Լօնդօնում. թարգմանութիւնը չանձնուած է Մարի Գրօնտարին: Ամերիկական հրատարակիչների մի խումբ ուղարկել է Լօնդօն իւր ներկայացուցիչներին որոնք պէտք է հեռագրով Նիւ-Յօրկ հաղորդեն գիրքը ամբողջապէս: Կարգադրութիւններ են արած որ քսան և չորս ժամուայ մէջ գիրքը տպուի և Նիւ-Յօրկում:

Times լրագիրը: Times'ի գլխավոր խմբագիր Չէնսերի 'ի մահուան առիթով եւրոպական թերթերը Հետաքրքրական տեղեկութիւններ են հաղորդում նոյն իսկ լրագրի մասին:

Times լրագիրը սկսել է հրատարակուել 1785-ին և սկզբում կոչւում էր Daily Universal Register բաց երեք տարւոյ յետոյ, այն է 1788-ին ընդունել է իւր աշխատանքային անունը: Ուրեմն լրագիրը շուտով տօնելու է իւր հարելւրամեայ գոյութեան յոբելեանը: Times'ը տպւում է 70,000 օրինակ, առանց հաշուելու շաբաթական հրատարակութիւնը և շատ տակաւ է պատահում որ 80,000 օրինակից աւելի տպուի: Հրատարակութիւնից ստացած երամուտը յայտարարութիւններին հետ միասին կազմում է մի միլիոն ֆունտ ստերլինգից փոքր ինչ աւելի (աւելի քան 10 միլիոն ռուբլի):

Ծովային հիւանդութեան դէմ: Ամերիկացի բժիշկ Ջէմսը հետազոտել է, որ խուլերի գլուխը երբեք չէ պտոյտ դառնում և նոքա ծովային հիւանդութեան ենթակառուած չեն: Այս պատճառով նա խորհուրդ է տալիս որ այն անձինքը, որոնց վերայ ծովը տպւում է, շոգեհոտ բարձրանալուց առաջ բաժակով խցեն ականջները: Ո՞ր գիտէ թէ արդեօք ամերիկական բժիշկ այն նոր դեղատի հետ կապ չունի Ուոլտերի մասին պատմածը, որ հարկադրում էր իւր ուղիղներին մեղրամոմով խցել ականջները ալիւմինեալ ծովի վերայ: Ծանոթարկողները գիտեն միջոցին:

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՐԳԱՐ ՅԵԼԷԱՆԵԻՍԵԱՆ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«ԱՌՈՂՋԱՊԱՋԱԿԱՆ ԹԵՐԹ»

Խմբագրութիւնը ընդունում է բաժանորդագրութիւն 1884 թ. (որ է 3 տարեշրջան):

«ԹԵՐԹԸ» կը հրատարակուի ԵՐԵՎԱՆԻՄ, նախընթաց տարիների ծրագրով: կը տպագրվի պ. Եմին Տէր-Գրիգորեանի տպարանում:

Տարեկան գինն է՝ 3 ռուբլ կանխիկ վճարելի:

Ստորագրվել կարելի է խմբագրատանը. օտար քաղաքացիք գիմում են հետեւեալ հասցեով՝ ВЪ г. ЭРІВАНЬ. Въ редакцію журнала „Гигіеническій Листокъ“.

Խմբագիր-հրատարակիչ բժ. Լ.ԵԻՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆՅ:

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԵՐԿ. ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ 1384 Թ. ԲԱՆԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

„ԱՂԲԻՐ“

ՊԱՏԱԿԵՐԱԶԱՐԴ

ՄԻԱՄՍԵԱՅ ՀՐԸՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՎԱՆԵՐԻ ՆԻ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ:

(ՏԱՐԵՆԸ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՄԵՆԻ 12 ՀԱՄԱՐ 2—3 ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԹԵՐԹ)

Կը հրատարակուի միւսնոյն գիրքով միւսնոյն ուղղութեամբ և նայն աշխատակիցների մասնակցութեամբ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

- I) Վէպեր, մանրամասն պատմություններ, առակներ, հեքիաթներ, Ծանոթարկողներ, կենսագրութիւններ:
- II) Բանաստեղծութիւններ:
- III) Գիտութիւն և արուեստ:
- IV) Հետաքրքիր տեղեկութիւններ:
- V) Այլ և այլք:

ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ

- VI) Մանկական, ֆրեզելեան, շախմատի և այլ խաղեր, բերաններ, Թուաբանական խնդիրներ: Անեկդոտներ, հանելուկներ, շուտանկարներ:
- VII) Երգեր նոտաներով:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

- VIII) Կըթութեան և դաստիարակութեան վերաբերեալ յօդուածներ և տեղեկութիւններ:
- IX) Առաջարկութիւններ, խորհուրդներ:
- X) Մատենախօսութիւն և նոր գրքեր:
- XI) Խառն լուրեր:

Պատասխաններ: Զայտարարութիւններ:

Երկրորդ բաժինը կը հրատարակուի առանձին թերթերով տարեկան չորս անգամ:

Տարեկան բաժանորդները կը ստանան երկու պրէմիա, յուլիսին և դեկտեմբերին:

«ԱՂԲԻՐ» տարեկան բաժանորդագինը 3 ռուբլի է, կէս տարեկանը՝ 2 ռուբլի:

Հասցեն՝ Тифлисъ, Редакция „АГПЮРЪ“ իսկ արտասահմանից՝ Tiflis (Caucase) Rédaction du journal. «AGBUR».

«ԱՂԲԻՐ» ԹԵՐԹԻՆՈՒՄ կարելի է ստորագրուել և հայ գրադատականներին, պ. Շահվերդեանի պալլիսիոնում ու Մանկական գրադարանում, իսկ Կ. Պոլսում՝ Բուրաստան Մանկանց հանդիսի խմբագրատանը:

Խմբագիր-հրատարակիչ՝ ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆՅ:

Մոսկուայում լոյս տեսաւ

ՐԱՖՖԻԻ

ՁԱԼԱԼԵԳԳԻՆՆԵՆ

Վ Ե Պ Ը

Հետադարձ ՊԱՏԿԵՐՈՎ

Գինն է 75 կոպ.

Թիֆլիսում կարելի կը լինի ստանալ միայն Հեղինակից:
Օտարաքաղաքացիք գինում են Հետեւեալ Հասցէով. Въ
Москву, Протоіерею Суреньянце, Армянскій переулочъ.

„ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ“

Խմբագրութիւնը պատիւ ունի ծանուցա-
նել Հայ Հասարակութեանը, որ ներկայ փետր-
վար ամսից կը շարունակուի «ՎԱՐԺԱՐԱՆ» ամ-
սաթերթի հրատարակութիւնը և լոյս կը տես-
նի նորա № 3, նոյն ուղղութեամբ և գիր-
քով և նոյն աշխատակիցներին օգնութեամբ. ուս-
տի հրաւիրում է ցանկացողներին բաժանորդ
գրուելու գինով Թիֆլիզ Խմբագրութեան քար-
տուղար պ. Գ. Շահբուզադեանին Հետեւեալ Հաս-
ցէով՝ Въ Тифлисъ, въ редакцію журнала
„ВАРЖАРАНЪ“. Абасъ-Абатская площадь,
домъ № 8. Секретарю Редакціи Григорію
Шахъ-Будагянцу. կամ Тифлисъ, Дено лампъ
Цатурова.

Տարեկան բաժանորդական է հինգ ռուբլի կանխիկ.
Ծանօթութիւն: «ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ» Հոկտեմբեր, Նոյեմ-
բեր, Դեկտեմբեր և Քունիար ամիսները լոյս չը տեսած
Համարները փոխարէն Խմբագրութիւնը խոստանում է տալ
իւր բաժանորդներին կամ մի ընթերցանութեան նոր գիրք:
կամ նոյն ամիսները չտրիւն Համապատասխան մի Համար
Յունիս ամիսին:

Խմբագիր-հրատարակիչ Ն. ԽՈՍՐՈՎԵԱՆՅ

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

«ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԻՍԻԹԱՐԵԱՆՔ»

Գ Ո Ր Ծ

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ԵՐԻՅԵԱՆՅ

(տախաւածիւ տպագրուած)

Գինն է 1 ռ.

Վաճառվում է «Կեդրոնական գրավաճառանոցում».

ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՑՈՒՄ ԾԱԽՎՈՒՄ ԵՆ
ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՆՈՐ ԳՐԳԵՐԸ.

ՋԱԽԷՐ ՄԱԶՈՒ.	Կայէնի կտակը	1 ռ. 20 կ.
ՇԻՐՎԱՆՋԱԴԷ.	Գործակատարի լիշատակարա- նից	— 50 »
ՍԱՐԳՍԵԱՆ.	Ազուլեցոց բարբառը	2 — »
ԽԱԼԱԹԵԱՆ.	Ղազար Փարպեցի և գործք նորա	1 50 »
ԵՐԻՅԵԱՆ.	Վենետիկի Միսիթարեանք	1 — »
ՄՍԵՐԵԱՆ.	Պատմութիւն կաթող. Էջմիած.	2 — »
ԱՂԱԲԷԿԵԱՆ.	Թուղթ Հայոց աշխարհի, ազգի և եկեղեցւոյ ազգայնութեան մա- սին առ պատուականաց պա- տուական տ. Ներսէս Պատրիար- զըն Հայոց	2 25 »
ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ.	Հայ և Հայաստան օտարների աչքում	— 30 »
Կ Ռ Օ.	Արտաւազդ և Մարկարէդ	1 — »
ԱՂԱՆԵԱՆ.	Չէստէրտօնի ժառանգը	1 — »
ԱՂԱՅԵԱՆ.	Անահիտ	— 50 »
ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ.	Գիւղական խալիֆայ	— 50 »
ՄՈՒՐԱՅԱՆ.	Հայ բողոքականի ընտանիքը	— 40 »

Գումարով գնողներին գինումն կը լինի:

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

ՇԻՐՎԱՆՋԱԴԷ

«ԳՈՐԾԱԿԱՏԱՐԻ ՅԻՉԱՏԱԿԱՐԱՆԻՅ»

ՆՈՅՆ ՀԵՂԵԱԿԻ

«ՀՐԴԵՀ ՆԱԻԹԱԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ»

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾՈՎ

Գինն է 50 կոպ.

Կարելի է բաժանորդ գրուել. Կատուլիզեոկայա փողոցում
» Աստուածատրեանի և ընկ.՝ կանտորայում:

Հրատարակիչ Ա. Է. Լ. Ա. Կրէմլին:

Բժշկապետ Գ. Գ. ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅԸ վերագար-
ձել է արտասահմանից և ընդունում է հիւանդներին ԿԱ-
ՆԱՆՅ, ՆԵՐՔԻՆ ԵՒ ԿՈԿՈՐԻԻ հիւանդութիւններով:
Սերգիեվսկայա փողոց, տ. Շահպարեանեանցի:

(3—3)

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 18 Февраля 1884 г.

Типографія И. Мартиросіанца.